

УДК: 93.94

Шахноза АБДИНАЗАРОВА,

Стажёр-исследователь института истории академии наук Узбекистана

E-mail: Abdunazarovash@mail.ru

По отзыву кандидат исторических наук М.Рахимовой

THE EDUCATIONAL SYSTEM OF UZBEKISTAN DURING THE GREAT PATRIOTIC WAR

Annotation

During the Great Patriotic War, the people of Uzbekistan, despite various difficulties and hardships, carried out certain work in different areas of society's life, achieved significant achievements in the socio-talanted and cultural sphere in the HSM. The article describes the difficulties of the educational system of Uzbekistan in 1941-1945, the courageous history of the state and our people in overcoming them.

Key words: Education, composition of of teachers, lecture hall, training of personnel, form of training of personnel.

СИСТЕМА ОБРАЗОВАНИЯ УЗБЕКИСТАНА В ГОДЫ ВЕЛИКОЙ ОТЕЧЕСТВЕННОЙ ВОЙНЫ

Аннотация

В годы Великой Отечественной войны народ Узбекистана, несмотря на различные трудности и лишения, провел определенную работу в различных сферах жизни общества и добился заметных достижений в социально-экономической и культурной сферах. В статье содержится информация о трудностях в системе образования Узбекистана в 1941-1945 гг. и мужественной истории государства и нашего народа в их преодолении.

Ключевые слова: Образование, педагогические кадры, лекторий, подготовка кадров, заочная форма обучения.

BUYUK VATAN URUSHI DAVRIDAGI O'ZBEKISTON TA'LIM TIZIMI

Annotatsiya

Ulug' Vatan Urushi yillarida O'zbekiston xalqi turli qiyinchilik va zahmatlarga qaramay jamiyat hayotining turli sohalarida muayyan ishlarni amalga oshirdi hamda ijtimoiy-iqtisodiy va madaniy sohalarida sezilarli yutuqlarga erishdi. Maqolada 1941-1945-yillarda O'zbekiston ta'lim tizimidagi qiyinchiliklar, ularni yengishda davlat va xalqimizning jasoratli tarixi haqida ma'lumot berilgan.

Kalit so'zlar: Ta'lim, o'qituvchilar tarkibi, ma'ruzalar zali, kadrlar tayyorlash, kadrlar tayyorlash shakli.

Введение. В годы войны все народное хозяйство республики было направлено на военную отрасль и победу над врагом. Во время войны, как и во всех областях, в области образования были трудности. Многие учителя были призваны на фронт, школьные здания были превращены в госпитали, не хватало школьных принадлежностей[2]. Пока шли многолетние бои с врагом в западных районах европейской части России, на Украине и в Белоруссии, многие дети из этих уголков страны были переселены в Узбекистан. Многие из них были разлучены со своими родителями. Узбекский народ любезно взял заботу об этих сетях на себя. К концу 1942 г. число эвакуированных в Узбекистан составило 716 тыс человек[4]. Среди них было много стариков и детей. О большинстве детей-сирот была взята опека, была создана сеть детских домов. В 1943 году в Узбекистане было 154 детских дома, а количество детей в них составляло 21 784 человека. В 1945 году количество детских домов достигло 242, а количество детей в них - 31 500 человек. В 1943 г. было принято решение учитывать детей в возрасте от 8 до 15 лет и брать их на обязательное обучение. В этом году также было введено раздельное обучение мальчиков и девочек. Увеличилось число девочек, посещающих школу. В то время в школах было много трудностей. В 1941-1942 годах было передано 360 зданий городских школ, построенных до войны, военных предприятий, переданных республике, рабочих общежитий для больниц и других военных нужд. В связи с этим многие городские школы были вынуждены организовать работу в три

смены. В связи с трудностями военного периода, в 1942-1943 учебном году около 200 начальных школ не могли быть открыты из-за отсутствия учителей, уроки длились 40 минут, уроки пения и рисования не проводились[12]. Количество учителей уменьшилось, большое внимание уделялось подготовке учителей из женщин и девушек. Еще одной трудностью был переход на русскую графику перед войной, но она еще не была преодолена, книги не издавались, а таких педагогов не хватало. Суровые условия войны вызвали сокращение количества школ и учащихся в республике. За время войны количество школ в Узбекистане сократилось с 4797 до 4470, а количество учащихся уменьшилось с 1 223 369 до 895 975, то есть на 327 393 человека. Но, несмотря на все трудности, советская школа не уставала выполнять свою великую задачу обучения и воспитания подрастающего поколения. Правительство и Совет Народных Комиссаров республики регулярно занимались вопросами народного просвещения, большое внимание уделялось сохранению школ и укреплению материальной базы школ. В условиях войны в существовавшую сеть школ были внесены некоторые изменения: с 1944 г. знания и поведение детей оценивались по 5-балльной системе, количество семилетних и общеобразовательных школ увеличилось за счет небольшого сокращения числа малокомплектных школ. В связи с этим сеть семилетних школ увеличилась с 490 в 1940-1941 учебном году до 852[14]. По статистике учащихся, окончивших IV, VII и X классы общеобразовательных школ в годы войны, к концу войны

количество учащихся, окончивших начальную, семилетнюю и среднюю школу, имело общую тенденцию к снижению, показывает, что число выпускников в сельских школах уменьшилось еще больше. В последний год войны количество выпускников VII классов сельских школ увеличилось более чем в два раза, а количество выпускников X классов уменьшилось примерно вдвое.

Подготовка учителей была наиболее актуальной проблемой в годы войны. В 1940/41 учебном году их общая численность в школах уменьшилась с 36 267 человек до 30 616 человек в 1942/1943 учебном году, т. е. на 5 651 человек. Для восполнения места учителей, ушедших на фронт, были организованы краткосрочные курсы, главным образом с целью подготовки узбекских женщин в качестве учителей школ и воспитателей детских домов. При этом большое внимание уделялось вопросу подготовки педагогических кадров в высших и педагогических учебных заведениях. Для обеспечения школ учителями, особенно для начальных классов, были организованы краткосрочные курсы по подготовке учителей[2]. В 1941-1943 годах эти курсы подготовили около 16 тысяч преподавателей. В 1944 году были созданы два новых педагогических института в городах Ургенч и Нукус, два учительских института в городах Маргилан и Наманган, а также пять педагогических учебных заведений. В 1944 году количество студентов республиканских вузов, педагогических институтов достигло 6193 человек, а количество студентов педагогических учебных заведений достигло 4779 человек. В частности, около 5 тыс. учителей вернулись в школы в 1944-1945 учебных годах Бухарской области.

Неустанная работа в области подготовки молодых специалистов в образовательных учреждениях Педагогической Республики и использование учителей, переведенных из временно оккупированных районов страны, позволили обеспечить школы квалифицированными педагогическими кадрами. Теперь, в 1944 году, количество учащихся в республиканских школах увеличилось на 2198 человек по сравнению с уровнем 1940 года и составило 38112 человек. Учителя, перешедшие на другую работу, были возвращены на свои поля. Количество преподавателей с высшим и неполным высшим образованием увеличилось с 8795 человек в 1940-1941 учебном году до 10147 человек в 1944-1945 учебном году[2].

Кроме того, в республике проведена большая работа по заочной системе и подготовке учителей на краткосрочных курсах. В 1944 г. на различных курсах обучалось более 5000 учителей. В 1944-1945 годах на примере Бухарской области заочным обучением занимались 796 учителей. На заочное обучение в вузах и пединститутах было привлечено 15 тысяч человек. В Коканде и Бухаре открыты аудитории для учителей. В лекционных залах проводились регулярные лекции на педагогические темы. В результате таких работ в 1945 году уровень обеспеченности педагогическими кадрами школ республики достиг 94,8%[12]. Это было серьезным достижением республиканской партийной организации и органов народного просвещения. Прибавилось замечательных нововведений в воспитательной работе школ. Большое внимание уделялось физической подготовке школьников. Советская школа воспитывала

молодое поколение в духе любви и верности Коммунистической партии, Родине и своему народу. Образовательная деятельность, проводимая правительством, начала приносить большие результаты. Школьники узнали о раненых бойцах, находящихся на лечении в госпиталях, помогли семьям воинов Великой Отечественной войны. «Как бы мы ни были заняты войной, - писала одна из газет, - забота о детях остается одной из важнейших задач». Мы должны воспитать всех детей, воспитать их хорошо, несмотря на всю сложность военного времени». Из этих слов мы можем узнать, что, какими бы трудными ни были времена, внимание к воспитанию детей ничуть не уменьшилось. Практически по всем предметам средней школы изданы учебники на основе русской графики. Были созданы и изданы новые учебники на русском и узбекском языках для начальных классов и на узбекском языке для IV-V классов русских школ.

Следует отметить, что во внеучебное время студенты помогали колхозникам на хлопковых полях, выращивали шелковичных червей, боролись с сельскохозяйственными вредителями и сорняками, работали на промышленных предприятиях, собирали металлолом, средства на строительство танков и самолетов, на фронте принимали участие в сборе подарков для бойцов, а простые люди заботились о семьях, кормильцы которых ушли на фронт[15].

Примечателен и этот факт: в июне 1942 года студенты Узбекистана отправили 30 вагонов продуктов, одежды и обуви для детей Волгограда. В 1943 году они отправили детям Петербурга 20 вагонов с продуктами и одеждой. Летом 1941 г. учащиеся городских и сельских школ, как указывалось выше, стали принимать активное участие в сельскохозяйственных работах[14]. Такие факты свидетельствовали об их большой инициативе в работе: только в 1942 году студенты отработали более 15 миллионов рабочих дней и заменили 54 тысячи трудоспособных колхозников. В 1944 году на полях Узбекистана работало 325 125 школьников, их рабочий день достиг 20 793 000 человеко-дней. Без преувеличения можно сказать, что из-за низкого уровня организации обучения в 1941-1942 учебном году в одном классе на два года оставались 7,3% учащихся, а в 1944-1945 учебном году - 14,4%, то есть вдвое. Однако многие школьники приготовили подарки для воинов Советской Армии и помогли семьям инвалидов войны. Их чувство патриотизма было выше, чем когда-либо. За любовь к Родине многие школьники еще в юном возрасте были награждены медалями, грамотами и ценными подарками правительства[15].

В заключение можно сказать, что в страшные годы войны узбекские ученые, сотрудники высших учебных заведений, преподаватели-мужчины помогали успешно решать важнейшие военные и хозяйственные задачи, развивать производительные силы республики, укреплять экономику, своей многогранной деятельностью содействовать социалистической науке и культуре. Война отразилась на деятельности органов народного образования и на работе народных школ. В своей работе им пришлось преодолеть немало трудностей, вызванных войной. Однако благодаря единству правительства и народа эти трудности постепенно преодолевались.

ЛИТЕРАТУРА

1. Иккинчи жахон уруши ва фронт газеталари, учинчи китоб Шамсутдинов Рустамбек, Тошкент Академнашр 2017. УЎК 94(100), КБК 63.3 (0), Ш 22 Биринчи китоб, Иккинчи китоб.
2. Автореферат Деятельность компартии Узбекистана в области народного образования в годы великой отечественной войны (1941-1945 гг.) 07.00.01 – История Коммунистической партии Советского Союза, УДК 329.016.1:370(575.1) (043.3) Эргашева Юлдуз Алимовна. Ташкент 1990.

3. Сиддиков Равшан Бердимуратович. Среднее специальное профессиональное образование Узбекистана в период советского тоталитаризма и в годы независимости (1945-2001) Автореферат. (07.00.02) 2002 – 22с.
4. Дорофеева Т.В. Формирование школьной системы обучения в советской России. Автореферат(07.00.02) Воронеж 1994.
5. Жаҳон тарихи энг янги давр 1918-1945-йиллар. Шухрат Эргашев III қисм. Тошкент “O‘zbekiston” 2018.
6. Улуғ Ватан уруши йилларида ўзбек жангчиларининг қахрамонлиги (1091-1945-йиллар) Эрназаров Т. “Қизил Ўзбекистон” “Правда Востока” ва “Ўзбекистони Сурх” бирлашган нашриёти Тошкент – 1954.
7. Ўзбекистон жангчилари Улуғ Ватан уруши фронтларида. Ўзбекистон ССР. Жураев Т. “ФАН” нашриёти Тошкент – 1975.
8. Ўзбекистон Совет мустамлакачилиги даврида “ШАРҚ” нашриёт-матбаа концерни бош тахририяти. Тошкент – 2000.
9. Сафарова З.С. Иккинчи жаҳон уруши йилларида Ўзбекистонда илмфан // Ўзбекистон Миллий университети хабарлари. – Тошкент, 2018. - № 1/3. –Б. 97-98. (07.00.00. № 22).
10. Safarova Z.S. Uzbekistan during the Second World War (Узбекистан в годы Второй мировой войны) // «European Applied Sciences» modern approaches in scientific researches. Германия, №8 2014. –Р. 10-11.
11. Сафарова З.С. Иккинчи жаҳон уруши йилларида Ўзбекистонда илмфан // «Ўзбек давлатчилиги ва маданияти тарихида жанубий Ўзбекистоннинг ўрни» мавзуидаги республика илмий-амалий анжуман материаллари. – Қарши, 2011. –Б. 151-155-у.
12. Узбекистон ССР тарихи туртинчи том социализм куришни тугаллашдаври ва коммунизмга утиш (1938— 1965-йиллар) бош мухаррир: и. м. муминов Тошкент 1971.
13. VATAN TARIXI (O‘zbekiston sovet mustamlakachiligi davrida) to‘ldirilgan qayta ishlangan nashri. “SHARQ” nashriyot matbaa aksiyadorlik kompaniyasi bosh tahririyati. Toshkent 2010-y.
14. Ta'lim tarixi. Abdullayeva M., Asqarova O‘.,Madinov B., Hayitboyev M. “Muharrir” Toshkent 2013.
15. Узбекистоннинг янги тарихи.2-китоб. Т-2000.

UDK: 93.94

Zulfiya DAVRONOVA,
O'zbekiston davlat jahon tillari universiteti katta o'qituvchisi
E-mail:zulfiyadavronova@mail.ru

Tarix fanlari doktori M.Raximov taqrizi asosida

METHODOLOGICAL ANALYSIS OF SOCIOLOGICAL APPROACHES IN INTERNATIONAL RELATIONS

Annotation

This article deals with the problems of discussing the attempts undertaken in the Republic on developing the process of Uzbekistan-France relations and cooperation in intercultural context on the basis of the ancient sources in the condition of international globalization. It also contains information about the process of learning those sources and discuss the history of the cooperation between Uzbekistan and France on creating cultural and enlightenment possibilities and political and legal basis.

Key words: Culture, cooperation, international relations, globalization, integration, society.

MILLATLARARO VA XALQARO MUNOSABATLARGA SOTSIOLOGIK YONDASHUVLARNING METODOLOGIK TAHLILI

Annotatsiya

Mazkur maqolada O'zbekiston – Fransiya munosabatlari va madaniy hamkorlik aloqalarining qadimiy manbalari, shuningdek, mamlakatlarning xalqaro globallashuv sharoitida integratsiyalashuvini har tomonlama kengaytirish bo'yicha olib borilayotgan sa'y-harakatlar ko'rsatib berilgan. Shuningdek, O'zbekistonning Fransiya bilan o'rnatgan ko'p qirrali munosabatlarini rivojlantirishga asos bo'luvchi madaniy-ma'rifiy imkoniyatlar va siyosiy-huquqiy negizini tahlil qilish va hamkorlikning tarixi hamda qadimiy manbalarini o'rganish bo'yicha ma'lumotlar keltirilgan.

Kalit so'zlar: Madaniyat, hamkorlik, xalqaro aloqalar, globallashuv, integratsiya, jamiyat, analiz, sintez.

МЕТОДОЛОГИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ СОЦИОЛОГИЧЕСКИХ ПОДХОДОВ В МЕЖДУНАРОДНЫХ ОТНОШЕНИЯХ

Аннотация

В данной статье освещается процесс развития международных отношений между Республикой Узбекистан и Французской Республикой в межкультурном контексте на основе древних источников в условиях международной глобализации. В статье также рассматривается информация о процессе изучения этих источников и обсуждается история сотрудничества между Узбекистаном и Францией по созданию культурных и просветительских возможностей и политико-правовой базы.

Ключевые слова: Культура, сотрудничество, международные отношения, глобализация, интеграция, общество.

Kirish. Bugungi dunyo globallashuv sharoitida bir-biridan qochib emas, bir-biriga intilib yashashdan manfaatdor har qanday davlat yoki jamiyat hayotida xalqaro munosabatlar qadimdan muhim ahamiyat kasb etib kelgan. Qadimiy an'ana va tajribalarga ega bo'lgan xalqaro hamkorlik, mamlakatlarga iqtisodiy-madaniy ayirboshlash XXI asrga kelib tobora ulkan mohiyat kasb etmoqda. Insoniyat ruhiyatida shakllanayotgan olamni asrash, hayot va turmushning boshqa qadriyatlarini avaylash instinkti tobora kuchayib bormoqda. Har qanday davlat yoki davlat yer sharining qaysi nuqtasida joylashgan bo'lmasin, dunyo xalqlari va mamlakatlari bilan hamkorliksiz istiqbolini belgilay olmaydi.

Shuning uchun ham bunday ma'naviy-ruhiy, qolaversa, ijtimoiy-iqtisodiy va siyosiy mohiyat kasb etadigan umumsayyoraviy ehtiyojni nazarda tutib O'zbekiston Respublikasi Birinchi Prezidenti I.A.Karimov "... insoniyat tarixi ma'naviyat – insonning, xalqning, jamiyat va davlatning buyuk boyligi va kuch-qudrat manbai ekanini, bu hayotda ma'naviyatsiz hech qachon odamiylik va mehr-oqibat, baxt va saodat bo'lmashligini yaqqol tasdiqlaydi"[1], degan edi. Bu dunyo xalqlarining bir-biriga intilishi, ma'naviy ehtiyojlarini umumjahon sivilizatsiyasi yutuqlari asosida qondirish ehtiyojidan kelib chiqadiki, xalqlar umuminsoniy qadriyatlar doirasidagina bo'lsa ma'naviyatli, har tomonlama barkamol,

axloqiy yetuk, siyosiy jihatdan yuqori saviyada bo'lishiga xizmat qiladi.

Mavzuga oid adabiyotlarning tahlili. "Xalqaro aloqalar" tushunchasi murakkab va keng qamrovli, shu bilan birga, ilmiy tushuncha sifatida asosan XIX asr oxiri XX asr boshlaridan o'rganila boshlangan, yagona, umumqabul qilingan ta'rif yo'q. Xalqaro aloqalarda uzoq davr mobaynida davlat asosiy o'rin egallab kelganligi bois, aksariyat ta'riflarda mazkur institut bosh tushuncha sifatida keladi. Biroq demokratik taraqqiyot ijtimoiy munosabatlarda jamoat tashkilotlari va boshqa ijtimoiy institutlarning ham ahamiyatini oshirib yubordi. Shu boisdan XX asrning oxirlariga kelib, tadqiqotchilar nisbatan kengroq ta'rif berishga harakat qila boshladilar. Masalan, tadqiqotchi G.X.Shaxnazarov xalqaro munosabatlarni "insoniy hamjamiyatni shakllantiruvchi integratsion aloqalar majmui"[2] deb hisoblaydi.

Fransuz sotsiologi R.Aron esa "xalqaro munosabatlar – bu siyosiy birliklar, yunon polislari, Rim yoki Misr imperiyalari, Yevropa monarxiyalari, burjua respublikalari yoki xalq demokatiyalari o'rtasidagi aloqalardir. Xalqaro aloqalarning mazmunini davlatlararo munosabatlar tashkil etadi: davlatlararo shartnomalar esa shak-shubhasiz xalqaro munosabatlarga misol bo'la oladi"[3] - deydi. R.Aronning ushbu fikriga qo'shilmaganlar ham bor. Masalan, amerikalik

tadqiqotchi D.Kaporazoning fikriga ko'ra, xalqaro munosabatlarning asosiy ishtirokchilari bugungi kunda davlatlar emas, balki ijtimoiy-iqtisodiy guruhlar, sinflar va siyosiy kuchlardir[4]. D.Singer esa, masalaga bixoveristik yondashadi, ya'ni, uning fikriga ko'ra, xalqaro munosabatlarning barcha ishtirokchilarini – individlardan tortib global uyushmalargacha – ularning xalqaro maydandagi ta'sir o'tkazish imkoniyatlariga e'tibor bermagan holda o'rganish lozim.

Rimlik Strabon esa o'rganilmagan davlatlar hech qanaqa ahamiyatga ega emas, deb hisoblaydi. "Uzoqda joylashgan hududlar va u yerlarda yashovchi aholi, ayniqsa, Rimga xavf solmaydigan va o'z savdo-sotiqchilari bilan foyda keltirmaydigan orollar xalqlari, biz uchun hech qanday ahamiyatga molik emas"[5]. Ushbu fikrni tom ma'nodagi geosiyosiy munosabatlarning ilk ko'rinishlari sifatida baholash mumkin. Chunki Strabon geografik mavjudlikni Rim davlati manfaatlariga negizida, ya'ni sof siyosiy munosabatlar nuqtai nazaridan baholaganligi bilan ahamiyatlidir.

XX asrda kommunikatsiyalarning rivojlanishi hamda ijtimoiy munosabatlar intensivligining oshishi, mazkur munosabatlarni ilmiy tadqiq etish imkoniyatlarining kengayishiga olib keldi. Turli fanlar vakillari, xususan sotsiologlar ham o'z obyektlari doirasida davlatlar va xalqlar o'rtasidagi aloqalarning turli jihatlarini kengroq tadqiq eta boshladilar. Bu jarayon, ayniqsa, XX asrning 50-60 yillaridan boshlab, maxsus "Xalqaro munosabatlar" fani shakllanishi bilan keng rivojlandi.

Biroq, xalqaro munosabatlar qadimdan shakllanib kelgan va davlatlararo munosabatlarni optimallashtirish imkoniyatlarini tadqiq etish mobaynida antik davr mutafakkirlari e'tiborini keng jalb etgan.

Antik davr mutafakkirlaridan Afлотun xalqaro munosabatlarning davlatlar ijtimoiy-madaniy taraqqiyotida yuksak ahamiyatini ta'kidlagan holda, "Qonunlar" asarida "Ezgu (yaxshi) qonunlari bor davlatda yashovchi inson dengiz va quruqlikda kezib yurib doimo, buzilmaganlarning izlarini izlashi zarur, toki ularning yordamida qonun-qoidalarining yaxshi tomonini mustahkamlab, kamchiliklari esa tuzatilsin. Kuzatish maqsadida o'tkaziladigan bunday izlanishlarsiz davlat aytarli darajada barqaror bo'lishi mumkin emas, kuzatishlar yomon bajarilganida ham xuddi shunday bo'ladi"[6] - deb aytadi.

Xalqaro va davlatlararo munosabatlar masalalari o'rta asr Sharq uyg'onish davri mutafakkirlarining ham nazarlaridan chetda qolmagan. Xususan, Ibn Rusht, Forobiy va boshqalar antik davr mutafakkirlari kitoblariga yozilgan sharhlarida mazkur masalalarga e'tibor qaratganlar[7].

Ushbu davrda yaratilgan va turli xalqlar o'rtasidagi munosabatlar va mazkur munosabatlarning ushbu xalqlar ijtimoiy-madaniy taraqqiyotidagi ahamiyatini tahlil etishga bag'ishlangan asarlar sirasiga Abu Rayxon Beruniyning "Hindiston" asarini ham kiritish mumkin. Mazkur asarida mutafakkir hind xalqi turmush tarzi va madaniy rivojini tadqiq etar ekan, turli xalqlar o'rtasidagi madaniy aloqalarning rivojiga ham to'xtalib o'tgan[8].

O'zbekiston Respublikasi mustaqillikka erishgach, xalqaro siyosiy jarayonlarning teng huquqli a'zosi sifatida o'z milliy manfaatlariga mos keluvchi tashqi siyosatni yurita boshladi. Mustaqillikning dastlabki kunlaridanoq O'zbekiston tashqi siyosatining asosiy tamoyillari sifatida: "Birinchidan, o'zaro manfaatlarini hisobga olgan holda davlat milliy manfaatlarining ustunligi; ikkinchidan, teng huquqlilik va o'zaro manfaatdorlik, boshqa davlatlarning ichki ishlariga aralashmaslik; uchinchidan, mafkuraviy qarashlardan qat'i nazar, hamkorlik uchun oshkorlik, umuminsoniy qadriyatlarga, tinchlik va xavfsizlikni saqlashga sodiqlik; to'rtinchidan, xalqaro huquq normalarining davlat ichki normalaridan ustuvorligi; beshinchidan, tashqi aloqalarni ham

ikki tomonlama, ham ko'p tomonlama kelishuvlar asosida rivojlantirish" ekanligi belgilab olindi. Ushbu tamoyillarga mos ravishda aloqalar keng yo'lga qo'yilgan mamlakatlardan biri Fransiya Respublikasidir.

O'zbekiston mustaqillikka erishgach, O'zbekiston-Fransiya o'rtasidagi aloqalar yangi bosqichga ko'tarildi. Yevropada joylashgan hamda jahonning ilg'or demokratik davlati Fransiya bilan xalqaro aloqalar o'rnatish taraqqiyotning demokratik yo'lini tanlagan O'zbekiston uchun muhim ahamiyat kasb etadi.

O'zbekiston-Fransiya munosabatlari boy qadimiy tarixga ega jarayondir. Mazkur munosabatlarni o'rganishda tarixiy yondashuv nafaqat ushbu munosabatlar, balki boshqa xalqlar o'rtasidagi munosabatlarni ham optimallashtirish imkoniyatlarini ishlab chiqishda tajriba vazifasini o'tashi mumkin. Xususan, ushbu munosabatlarning ibtidosi hisoblanmish Amir Temur va Fransiya qirollari o'rtasidagi yozishmalarda savdo-sotiq va madaniy aloqalarni rivojlantirish, shu orqali o'z xalqlari o'rtasida do'stlik va birodarlikni rivojlantirish mumkinligiga e'tibor qaratiladi.

Ushbu davrda yaratilgan va turli xalqlar o'rtasidagi munosabatlar va mazkur munosabatlarning ushbu xalqlar ijtimoiy-madaniy taraqqiyotidagi ahamiyatini tahlil etishga bag'ishlangan asarlar sirasiga Abu Rayxon Beruniyning "Hindiston" asarini ham kiritish mumkin. Mazkur asarida mutafakkir hind xalqi turmush tarzi va madaniy rivojini tadqiq etar ekan, turli xalqlar o'rtasidagi madaniy aloqalarning rivojiga ham to'xtalib o'tgan.

Amir Temur ham avlodlariga nasihat tarzida yozilgan "Temur tuzuklari"da turli xalqlarning ahvolidan xabardor bo'lib turish, "...har yerning tabiati, har el va shaharning rasm-u odatlari, mijozidan voqif bo'lib turish" lozimligini ta'kidlaydi. Sohibqironning o'zi esa turli xalqlarning turish-turmushidan xabardor bo'lib turish maqsadida savdo karvonlari tashkil etadi va chet mamlakatlarga yuboradi. "Har bir mamlakatga va diyorga savdogarlar va karvonboshilar tayinladimki, ular qayerga borishmasin: Xitoy, Xo'tan, Chinu Mochin, Hindiston, arab mamlakatlari, Misr, Shom, Rum, Jazoir, Farangiston (Yevropa) u yerlarning nafis matolari va munosib tuhfaalaridan keltirishsin. O'sha mamlakatlarda yashovchi kishilarning hol-ahvoli, turish-turmushlari haqida menga xabar olib kelsinlar".

Amir Temurning madaniy taraqqiyot yo'lidagi buyuk xizmatlaridan yana biri shundaki, turli xalqlar o'rtasidagi aloqalarning mazkur xalqlar taraqqiyotiga ijobiy ta'sir ko'rsatishini anglagan holda, mutaassiblikni yengib o'tib, boshqa dinga e'tiqod qiluvchi mamlakatlar xalqlari bilan ham keng hamkorlikka intiladi. Har bir ishda otasi bilan kengashib ish tutgan shahzoda Mironshoh xristian shoh va shahzodalarga yo'llagan maktubida buni alohida ta'kidlaydi: "...agar e'tiqodimizda farq bo'lsa ham, bari bir, barchaning manfaati, ayniqsa, savdogarlarning manfaatlarini yo'lida do'stlikni avaylashimiz darkor". Bu fikrlar musulmon mamlakatlar hukmdorlari tomonidan milliy-madaniy bag'rikenglik sari tashlangan dastlabki qadamlar edi.

Tadqiqot metodologiyasi. Ushbu munosabatlar natijasida fransuzlar Movarounnahrni kashf etgan bo'lsalar, bizning ajdodlarimiz fransuz xalqi haqida tasavvurga ega bo'lgan edi. Sohibqiron Amir Temurning fransuz xalqiga yuksak hurmatini, uning Samarqand atrofidagi go'zal go'shalardan birini Parij sharafiga Forish deb nomlaganidan ham ko'rsa bo'ladi.

Keyinchalik, yurtimiz mustamlaka o'lkaga aylantirilib, ulug' ajdodlarimiz asossiz ravishda tarix sahifalaridan o'chirishga harakat qilingan davrlarda, aynan fransuz olimlari va tadqiqotchilari tomonidan Amir Temur va temuriylar davri san'ati va madaniyatining jahon tarixida tutgan o'rni ko'rsatib berildi. Bu sa'y-harakatlar muhim ahamiyatga ega bo'lib, xalqimizning o'z tarixidan ajralib qolishining odini olishga

bir muncha ko'maklashdi va aytish mumkinki, milliy ma'naviyatimizni saqlab qolishga bir qadar turtki bo'ldi. Uzoq XV asrda Amir Temur Yevropani Boyazid Yildirim zulmidan xalos etib, uning mustaqil davlat sifatida saqlanib qolishi va taraqqiy etishiga yordam bergan bo'lsa, XX asrda fransuz sharqshunoslari sobiq ittifoq zulmidan ozor chekayotgan, o'zligini va o'z tarixini yo'qotib borayotgan o'zbek xalqini ma'naviy jihatdan qo'llab turdi, uning tarixiy shaxslari, xususan Amir Temurning jahon tarixida tutgan o'rnini dunyo hamjamiyatiga eslatib turdi. Demak, O'zbekiston va Fransiya xalqlarining o'zaro do'stona munosabatlari 500-600 yillik tarixga ega. Bu holatlar sinovlardan o'tgan tarix ekanligini ko'rsatdi.

Ma'lumki, hozirgi demokratik jamiyatlarga xos an'analar, tamoyillar va qadriyatlar dastlab Fransiya Respublikasida, fransuz ma'rifatparvarlarining ilmiy-nazariy qarashlarida aks etgan edi. Bugungi kunda ham fransuz xalqi o'zining demokratik an'analarga sodiqligi hamda yuksak fuqarolik va siyosiy madaniyati bilan jahon hamjamiyatida o'z o'rniga egadir. "Bizning nazarimizda, Fransiya – insoniyat ruhi ulug'vorligi va aql ziyosi ramzi, jahonga ko'plab atoqli arboblardan yetkazib bergan buyuk mamlakatdir. Fransiya faqat noyob madaniyat va nafis san'at mamlakati, yuksak ma'rifati, turmushning dono falsafasi, insonparvarlik bilan yo'g'rilgan adabiyot va she'riyat mamlakatigina emas. Bizning nazdimizda, Fransiya jahonga ilk bor erkinlik, tenglik va birodarlik singari oliy maqsadlarni in'om etgan zamonaviy demokratiya vatani hamdir".

Buyuk ipak yo'lini rivojlantirish va u orqali turli xalqlar bilan savdo-sotiq va madaniy aloqalarni rivojlantirishda Amir Temur tarixiga alohida to'xtalish lozim. Fransiyalik tadqiqotchi Lyusen Keren e'tirofiga ko'ra, "Temurning maqsadi ipak yo'li atalmish savdo yo'lini butun Ovrupoga cho'zishdan iborat bo'lgan. O'z zafarlari bilan Temur shu yo'llarning tashkilotchisi va sohibi bo'lgan".

Biroq Amir Temur maktublarini o'qir ekansiz, ularning naqadar amaliyligi va hayot bilan hamnafas ekanligini his etasiz. Bu maktublardan umumiy g'animga qarshi kurashishda hamfikrlilik va bu sa'y-harakatlarning natijalari yaqqol ko'zga tashlanadi. Maktublarning birida Amir Temurning Yevropaga ko'rsatilgan buyuk tarixiy yordami o'z ifodasini topgan. Fransiya qiroli Karl VIga yo'llangan maktubda quyidagilarni o'qish mumkin: "Darvoqe, qudratingiz ko'p yurtlarga yoyilganligini yaqinda Turkiyada bo'lganimizda eshitdik. Yana savdogarlarning va boshqa odamlarning qiziqishlaridan xabardor bo'ldik. Saroyingiz ravnaqi, qudrati va tartiboti bizni ko'p baxtiyor qildi. Men bilan bir qonun va e'tiqodga mansub bo'lgan, lekin men va mening do'stlarim bilan ahadini buzgan turk Boyazid bilan odamlaringizning g'animliklarini eshitib, uni tor-mozir etishga qaror qildik.

Tahlil va natijalar. Birodarimiz himoyasi va Sizga bergan va'dalarimiz bois Turkiyadagi umumiy muxolifimiz Boyazid ustiga yurish qildik va Ollohning madadi bilan uni va yurtini zabt etdik".

Taniqli fransuz olimi E.Langle "Temur tuzuklari"ni 1787-yili, Nizomiddin Shomiyning "Zafarnoma" asarini chek

olim F.Tauer 1937-yili fransuz tiliga tarjima qilgan. Ibn Arabshohning "Amir Temur tarixi" asari 1658-yili (Tarjimon - V.Vate), Sharafiddin Ali Yazdiyning "Zafarnoma"si 1722-yili (tarjimon – F.Peti de Krua) fransuz tiliga tarjima qilingan edi. Abdurazzoq Samarqandiyning "Ikki saodatli yulduzning chiqishi va ikki dengizning quyilish o'rnini" asari 1715-yili (tarjimon – A.Gallan), Abulg'oz Bahodirxonning "Shajarai turk" asari esa 1726-yili (tarjimon – B.Demizon) fransuz tiliga tarjima qilindi.

Buning ustiga, fransuz tilida bosilgan "Sharq antologiyasi"ni tilga oladigan bo'lsak, uzun ro'yxat paydo bo'ladi.

Fransuz sharqshunoslari tarixiy manbalar tarjimasi bilan bir qatorda, Yevropada xalqimiz o'tmish merosi va madaniyatini yanada targ'ib qilishga xizmat qiluvchi Amir Temur shaxsi, temuriylar davri madaniyati va tarixiga bag'ishlangan tadqiqotlarni ham nashr etganlar. Atoqli olim A.Saidov hamda fransiyalik tadqiqotchi L.Keren tomonidan 1996-yilda nashr etilgan "Amir Temur va Fransiya" nomli ilmiy to'plamda bayon qilinishicha, 1822-yili taniqli fransuz olimi Silvester de Sasi Amir Temurning Fransiya qiroli Karl VI bilan yozishmalari to'g'risida mazmunli maqola yozgan.

Sohibqiron Amir Temur va uning davriga qiziqish Fransiyada XX asrda yanada kuchaygan. Xususan, Amir Temurning insoniyat tarixida tutgan o'rnini va mavqei haqida o'nlab ilmiy, tarixiy va badiiy asarlar yaratilgan. L.Buving "Temuriylar sivilizatsiyasi haqida qissa" (Parij, 1926), A.Dyurre va R.Fovelning "Samarqand istehkomi" (Parij, 1901), A.Shampdorning "Tamerlan" (Parij, 1924), M.Persheronning "Osiyo hoqonlari" (Parij, 1951), E.Berling "Ovrupo tarixi: Attiladan Tamerlangacha" (Parij, 1946), R.Grussening "Sahro Sohibqironi" (Parij, 1939), M.Brionning "Tamerlan. Asrlar xotiralari" (Parij, 1963), V.Jeranning "Asrlar xotiralari. Tamerlan" (Parij, 1963), L.Kerenning "Samarqand jome' masjidining naqshinkor g'ishtlari" ("Osiyo" jurnal, Parij, 1967), J.Ubenning "Tamerlan shaharlarni qanday olardi" (Parij, 1963) va "Chig'atoy xonligi va Xuroson: 1334-1380" (Parij-Strasburg, 1976) kabi asarlar temurshunoslikka qo'shilgan salmoqli hissadir.

Hozirgi zamon fransuz temurshunosligi namunalari L.Kerenning "Tamerlan yoxud Sohibqiron saltanati" (Parij, 1978), "Tamerlan davrida Samarqand yo'li" (Parij, 1990), J.P.Runing "Tamerlan" (Parij, 1991) va "Bobur" (Parij, 1986), V.Furniening "Markaziy Osiyo tarixi" (Parij, 1994) va uning tahriri ostida "Samarqand 1400-1500: Tamerlan poytaxti: saltanat va Uyg'onish yuragi" (Parij, 1995) nomli kitob, "Boburnomaning J.L.Bake Gramon tarjimasi" (Parij, 1986), "Ulug'bek – astronomiya sultoni" (Parij, 1994) nomli to'plam va boshqa risola hamda asarlarni sanab o'tishning o'zi kifoya.

Yuqoridagilardan ko'rinib turibdiki, fransiyalik sharqshunoslar diyorimizdan yetishib chiqqan buyuk shaxslar to'g'risida ko'plab asarlar bitganlar. Hali sho'rolar davlati barqaror, Amir Temur to'g'risida ochiq haqiqatni aytish g'oyat qiyin bo'lgan bir zamonda, ya'ni 1987-yil 22 martda Parijda temuriylar davri tarixi va san'atini o'rganish uchun o'zbek-fransuz madaniy hamkorligi uyushmasi tuzilgan edi.

ADABIYOTLAR

1. Каримов И.А. Ўзбекистон XXI аср бўсағасида: хавфсизликка таҳдид, барқарорлик шартлари ва тараққиёт кафолатлари. - Тошкент: Ўзбекистон; 1997. – б. 296.
2. Шахназаров Г.Х. Грядущий миропорядок. - Москва: 1981. – с.19.
3. Aron R. Paix et guerre entre les nations. - Paris: 1984. – p. 17.
4. Caporaso J. Dependence, Dependency and Power In the Global System: A Structural and Behavioral Analysis //International Organisation. - 1979, №10. p. 36.
5. Cohen S.B. Geography and Politics in a Divided World. – Hardcover - Import. 1964. – p. 30-31.
6. Афлотун. Қонулар. – Тошкент: Янги аср авлоди; 2002. – б. 413.
7. Абу Наср Форобий. Фозил одамлар шаҳри. – Тошкент: Абдулла Қодирий номидаги халқ мероси нашриёти. 1993. – б. 222.
8. Беруний, Абу Райхон. Ҳиндистон. Танланган асарлар. - Тошкент: 2002. – б. 196.

Nosirjon JO‘RABOYEV,
Toshkent Davlat transport universiteti dotsenti, tarix fanlari nomzodi
E-mail: juraboyevnosir4@gmail.com

TDTTrU professori, A.Dadasheva taqrizi asosida

ORIENTAL THEME IN UZBEK PRINTING (1917-1930)

Annotation

The article discusses how topics related to the socio-political and cultural life of Eastern countries such as India, Afghanistan, Iran and Turkey were covered in the publications of the local press of Turkestan (Uzbekistan) in 1917-1930.

Key words: Press, newspaper, magazine, newspaper, heading, topic, “Participation”, “Communist”, “Revolution”, “Earth”, “Education and Teacher”, “Bulletin of the Press of the Middle East”, “Alanga”, “Literature of Uzbekistan”, Afghanistan, India, Iran, Turkey.

ВОСТОЧНАЯ ТЕМА В УЗБЕКСКОЙ ПЕЧАТИ (1917-1930-Е ГОДЫ)

Аннотация

В статье рассматривается, насколько темы, связанные с общественно-политической и культурной жизнью восточных стран, таких как Индия, Афганистан, Иран и Турция, освещались в публикациях местной прессы Туркестана (Узбекистан) в 1917-1930 гг.

Ключевые слова: Пресса, газета, журнал, газета, рубрика, тема, «Участие», «Коммунист», «Революция», «Земля», «Образование и учитель», «Вестник прессы Среднего Востока», «Аланга», «Литература Узбекистана», Афганистан, Индия, Иран, Турция.

O‘ZBEK MATBUOTIDA SHARQ MAVZUSI (1917-1930 YILLAR)

Annotatsiya

Maqolada 1917-1930-yillar Turkiston (O‘zbekiston) mahalliy matbuot nashrlarida Hindiston, Afg‘oniston, Eron va Turkiya kabi Sharq mamlakatlarining ijtimoiy-siyosiy va madaniy hayotiga doir mavzular qay darajada yoritib borilganligi qalamga olingan.

Kalit so‘zlar: Matbuot, gazeta, jurnal, ro‘znoma, rukn, mavzu, “Ishtirokiyun”, “Kommunist”, “Inqilob”, “Yer yuzi”, “Maorif va o‘qituvchi”, “Byulleten pressi Srednogo Vostoka”, “Alanga”, “Literaturniy Uzbekistan”, Afg‘oniston, Hindiston, Eron, Turkiya.

Kirish. 1917-yilning oktabrida Rossiyada yuz bergan siyosiy to‘ntarilishdan keyin hokimiyatga kelgan bolsheviklar sekin-asta davlat va jamiyatning barcha jabhalarida boshqaruvni qo‘lga olishga, sotsialistik g‘oyalarni keng targ‘ib qilishga kirishdi. Ma‘lumki, Turkistonning yerli aholisi uchun Oktabr voqealari kutilmagan hodisa bo‘lib, ularga leninchilarning siyosiy qarashlari butunlay yot narsa edi. Shunga qaramay, Turkistonda ham sovetlar shaklidagi davlat tuzumi o‘rnatilgach, mahalliy matbuot tarixida ishchi va dehqonlar manfaatlariga xizmat qiluvchi, ularning maqsad va kayfiyatlarini ifoda etuvchi sho‘ro matbuoti davri boshlandi. “Bu davrdagi qizil matbuot, - deb yozgan edi Ziyoy Said, - tabiiy yo‘qsullar inqilobining asosiy maqsadlarini mehnatkashlar ommasiga tushuntirish, ular orasida inqilobiy masalalar haqida keng tashviqot, targ‘ibot yurgizish va yerli mehnatkashlarni Oktabr bayrog‘i ostida to‘plash maqsadi bilan vujudga keldi”.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Turkistonda Sho‘ro hokimiyatining dastlabki yillaridan boshlab nashr etila boshlangan gazeta-jurnallarda mahalliy xalqlar turmush tarzida yuz berayotgan voqealardan tashqari, Sharq xalqlari ijtimoiy-siyosiy hayotida sodir bo‘lib turgan chuqur o‘zgarishlar, chet el imperializmi va ichki reaksiya kuchlarga qarshi kurash masalalari muntazam ravishda yoritib borildi. Bu haqda “Inqilob” jurnali 1920-yilgi sonlarining birida, jumladan, shunday deb yozgan edi: “Jurnalimiz Ovrupo va Osiyo qit‘alarida ham voqe bo‘lib turg‘on inqilobiy harakatlarni tasvir etib, Sharqning hol va istiqbol masalalarini umum inqilobiy usuli birla tahlil va ta‘min etmoqchidir”. Umuman olganda, “Inqilob”ning o‘z oldiga qo‘ygan bu maqsad-muddaosi yosh Sho‘ro Turkistonida nashr etilgan barcha “qizil matbuot” organlari uchun ham taalluqli edi.

1918-yil 21-iyundan Turkiston Milliy ishlar komissarligining rasmiy organi sifatida birinchi o‘zbek sovet gazetasi – “Ishtirokiyun” (“Kommunist”) chiqq boshladi. U o‘lkada Oktabr g‘oyalarni mustahkamlash bilan bir qatorda, xorijiy Sharq xalqlari taqdiri, ayniqsa, Hindiston, Afg‘oniston, Eron, Turkiya kabi mamlakatlarda vujudga kelgan antiimperialistik, antifeodal kurashning yangi, qudratli to‘lqinlari xususida materiallar berib bordi.

Tadqiqot metodologiyasi. Shuni alohida ta‘kidlash lozimki, Turkiston kommunistlari, partiya va sovet tashkilotlari O‘rta Osiyodagi hind, eron, uyg‘ur, turk muhojir inqilobchilarning faoliyatlariga yaqindan yordam berdilar. Bu jarayonni yoritishda “Ishtirokiyun”ning roli benihoya katta bo‘ldi. Jumladan, 1919-1920-yillarda “Ishtirokiyun” sahifalarida hind muhojirlaridan Mavlaviy Barakatulloning “Osiyodagi barcha musulmonlarga” xitobnomasi, Zakariyaning “Qadrli rossiyalik do‘stlar!” murojaatnomasi, Jabbor Qohirning “Hindistondagi g‘alayonlar”, Abulfazl Hindining “Kim fotih bo‘lajak?” kabi maqolalari e‘lon qilindi. Mazkur maqolalarning umumiy ruhi Hindiston ozodligi – vatanni inglizlar zulmidan xalos qilish g‘oyasi, bu ishda Rossiyadan madad olish umidi bilan sug‘orilgan edi. Sharq xalqlarining yagona dushmani – imperializmga qarshi kurashda barcha xalqlarning birlashishi zarurligi to‘g‘risidagi fikr, shuningdek, gazetaning 1919-yilgi noyabr sonlarining birida hind muhojiri Abdusubhonxonning “Sharq xalqlari imperializmga qarshi birlashishlari zarur va ularning ozodlikka chiqishlarining garovi – Sharq xalqlarining mahkam birlashishidir”, - degan so‘zlarida yaqqol g‘avdalanadi.

Tahlil va natijalar. Hindlarning istiqlochlilik harakatiga xayrixoh va hamkor bo‘lgan turkistonliklar Toshkentda “Hindistonni ozod etish tarafdorlari jamiyati”

tuzilayotganligi munosabati bilan "Ishtirokiy"ning 1919-yil 24-dekabr sonida: "Sharqqa, ishchilar va kambag'al dehqonlarga ulkan xizmat ko'rsatishi mumkin bo'lgan bu jamiyatning tezda tuzilishini chin qalbimizdan istaymiz", degan tilagi bildirildi. "Ishtirokiy" bilan hind muhojirlari o'rtasidagi hamjihatlik, har ikki – o'zbek-hind xalqlarining asrlar bo'yi davom etib kelayotgan yaxshi qo'shnichilik munosabatlarining uzviy davomi sifatida katta ijtimoiy-siyosiy ahamiyat kasb etganligi Oktyabr to'ntarishidan keyin nashr etilgan gazeta va jurnallarda mazkur mavzuga alohida e'tibor berilganligida ko'rinadi. Chunonchi, "Inqilob" jurnalida hind madaniy hayoti, qadimdan davom etib kelayotgan o'zbek-hind adabiy aloqalari keng yoritilganligini ko'rish mumkin. Hind xalqining buyuk mutafakkiri Rabindranat Tagor she'rlari ham ilk bor o'zbek shoiri Cho'lpon tarjimasida mazkur jurnalda bosilib chiqqani ma'lum.

Tagor ijodiga qiziqish ortib borishi munosabati bilan "Maorif va o'qituvchi" jurnalida Cho'lponning "Ulug' haqida" nomli maqolasi e'lon qilindi. "Yer yuzi" jurnali o'zining 1926-yil yanvar sonida Tagor surati va qisqacha biografiyasini chop qildi. Unda, jumladan, shunday deyiladi: "Rabindranat Tagor Hindistonning mashhur shoiri... Sharqning buyuk donishmandlaridan biri hisoblanadi. Yozg'on hikmatlik asarlari dunyoning madaniy tillarining har biriga tarjima qilinib turadur". Tagorning nasriy asarlaridan parchalar ham aynan shu jurnalda e'lon qilindi.

Eron va Afg'onistonda sodir bo'layotgan ijtimoiy-siyosiy va madaniy o'zgarishlar ham mahalliy matbuot sahifalaridan domiy o'rin olgan. Ma'lumki, Sho'ro hukumati Afg'oniston mustaqilligini birinchi bo'lib tanigan va diplomatik munosabatlar o'rnatgan edi. 1919-yilda Toshkentda Afg'oniston bosh vakolatxonsi ochilib, mahalliy matbuot organlari ko'p hollarda afg'on hayotiga oid materiallarni shu yerdan olib turgan. O'z o'rnida xorijiy Sharq o'lkalarida yuz berayotgan voqea-hodisalarni talqin etishda va xalqqa yetkazishda Turkiston miliy ishlar xalq komissarligining nashr afkori – "Ishtirokiy" ning alohida xizmatlarini qayd etish lozim. Ro'znoma taxlamlarini ko'zdan kechirar ekanmiz, afg'on xalqining mustaqillikni qo'lga kiritganidan keyingi ijtimoiy-iqtisodiy va madaniy hayotida sodir bo'lgan ulkan o'zgarishlarga bag'ishlanagan bir qancha maqolalar e'lon qilinganligining guvohi bo'ldik. Masalan, gazetaning 1919-yilgi sonlarining birida afg'on amiri Omonullaxonning ingliz-afg'on yarash bitimini imzolanishi va Afg'onistonning mustaqil deb e'lon qilinishi munosabati bilan so'zlagan nutqi bosilib chiqqan. Bu haqda "Ishtirokiy" shunday deb yozadi: "Angliya-Afg'oniston orasida sulh yasalg'on, Afg'oniston davlat oliyasining istiqloli Ovrupoda qabul va tasdiq etiluv munosabati ila amir Omonullaxon hazratlari g'oyat ma'noli va jasur bir nutq so'zlag'on ekan. Tarixiy ahamiyatiga ko'ra tarjimasini darj etamiz".

Shuningdek, gazeta sahifalarida bosilgan "Afg'on vakillari ila musoxaba", "Afg'on konulxonasidan rasmiy bayonot", "Afg'on konsulxonasidan ravvun" kabi maqolalar tahririyat Toshkentda tashkil etilgan Afg'oniston konsulxonasi bilan yaqindan munosabatda bo'lganligidan va afg'on hayotiga doir rasmiy ma'lumotlardan o'sha yerdan olib turganligidan dalolat beradi. Qolaversa, ro'znomaning quyidagi so'zlari afg'on konsulxonasi xizmatchilarining tahririyat bilan yaxshi aloqada bo'lishga intilganliklarini ham tasdiqlaydi: "Afg'oniston ila Angliya o'rtasida sulh yasalg'ondan so'ng gazetamizda bir maqola bosilg'on edi. deb yozadi gazeta- Ushbu maqoladan so'ng Toshkentdagi Afg'oniston general konsulligi movuni Muhammad Adib afandi ila general Muhammad Valixon hazratlarining sarkotibi Fayz Muhammadxon afandi idoramizga kelib, Afg'oniston ila Angliya o'rtasida bo'lg'on sulhning shartlari haqida Kobuldan olg'on rasmiy ma'lumotni topshirdilar".

Shu bilan birga, "Ishtirokiy" o'zining "Sharq dunyosi" rukni ostida afg'on hayotiga oid kichik xabarlarni va Kobulda chiqadigan "Amoni afg'on" ro'znomasida bosilgan ayrim maqolalarning tarjimalarini muntazam berib bordi. Afg'on voqeligini aks ettirishda, ayniqsa, Toshkentda nashr etilib turgan "Byulleten pressi Srednego Vostoka" jurnalining o'rni katta bo'ldi. Jurnalning maxsus tashkil etilgan "Afg'oniston" rukni ostida ko'plab maqolalar muntazam berib borilgan. Mazkur ruknda Afg'onistonda nashr etiluvchi "Anis", "Ittihodi mashriqiy", "Islah" kabi ro'znomalardan olingan ba'zi maqolalar tarjimasini e'lon qilib borildi.

30-yillar afg'on voqeligini mahalliy matbuotda yoritilish manzarasi ancha keng miqyoslarni o'z ichiga oladi. Bu yillarda madaniy aloqalarimizning yangi qirralari kashf etildi. Chunonchi, 1934-yilning sentabrida Toshkentda I O'rta Osiyo spartakiadasi bo'lib o'tdi. Bu sport bayramiga qo'shni Afg'onistondan ham vakillar tashrif buyurdi. O'zbekistonliklar afg'on sportchilarini qizg'in kutib oldilar va alohida hurmat ko'rsatdilar. O'zbekiston Markaziy Ijroiya Qo'mitasining raisi Yo'ldosh Oxunboboyev afg'on sportchilari Muhammad Yusufxon, Abdulla Vohidxon, Abdulla Rashidxon, Said Sharifxon, Muhammad Olimxon, Shokir Dinixon va Abdullaxonlarni qabul qildi va ularga O'zbekistonning Sho'ro davridagi hayoti haqida so'zlab berdi.

Afg'on sportchilari tennis, voleybol, sakrash va boshqa musobaqalarda ishtirok etdilar. Shunday qilib, 30-yillarda O'rta Osiyo miqyosida o'tkazilgan sport tadbirlari Afg'oniston bilan jumhuriyatimiz o'rtasida yangi sohadagi munosabatlar tarixini boshlab berdi.

O'zbek-afg'on adabiy-badiiy aloqalari ham aynan ana shu yillarda matbuotimiz sahifalaridan mustahkam o'rin oldi. "Literaturniy Uzbekistan" jurnalida S.Kashevarovning "Poeti Kabula" ("Kobul shoirlari") maqolasi hamda afg'on adiblari Abdullaxon Qorining bir g'azali, Sardor Abdullaxunxoning "Probu'deniye", Mustag'niyning "Pozor bezdelya", "Nezavismost Afganistana" g'azallari, bir ruboiysi va Iqbolning "Nauki i poeziya", "Sila Zapada" kabi badiiy ijod namunalari bosilib chiqdi.

Sho'ro davlatining Afg'oniston bilan siyosiy sohadagi munosabatlarining o'sib borishidan tahlilga tushgan G'arb davlatlari Turkiston bilan Afg'oniston o'rtasidagi do'stlikka rahna solishga bir necha bor urinib ko'rdi, afg'on amiri go'yoki Buxoro amirining Sho'rolarga qarshi kurashida yordam bermoqda, degan uydirmalar tarqatdi. Bu tuhmat rad etildi va afg'on hukumati rasmiy ravishda Sho'ro davlatiga o'z munosabatini bildirdi. 1919-yil dekabrda Toshkentga kelgan Afg'oniston favqulodda (saforat) elchixonona hay'atining raisi Qurnayl Mirzo Muhammadxonning: "Afg'oniston davlat oliyasining asl maqsadi Sho'rolar Russiyasi bilan asosli bir sur'atda do'st bo'lmoqdir. Endi biz butun kuch-quvvatimiz bilan bu ikki orada bo'lg'on do'stlikni mustahkamlash-dururg'a turishajakmiz", degan so'zlari "Ishtirokiy" gazetasida e'lon qilindi.

"Qizil O'zbekiston", "Yangi yo'l", "Kommunist" kabi gazeta va jurnallarda afg'on madaniy hayotining turli tomonlari – xotin-qizlar masalasi, maorif, matbuotga oid muammoli maqolalar bosilib turdi. "Afg'onistonda 15 ta gazeta bor. – deb yozgan edi "Kommunist" jurnali – Bu gazetalar afg'onlarning "poshtu" deya atalaturg'on ona tilida chiqmay, forsiy tilda chiqadur va juda oz tarqaladur. Hukumat va ziyolilar butun xalqni o'qitamiz, deb urinsalar-da, haligacha xalqning ko'p qismi savodsiz". Bu va bu kabi maqolalar o'sha davrdagi o'quvchilarni afg'on hayotining og'ir turmushi bilan tanishtirib bordi.

Turkistonda Sho'ro hokimiyati o'rnatilib, Afg'oniston mustaqil deb e'lon qilingan, Hindistonda milliy-ozodlik harakati kuchaygan yillarda Eronda ham ingliz mustamlakachiligiga qarshi kurash mayllari yuksalgan edi. Xidr imzosi bilan "Ishtirokiy"da e'lon qilingan "Eron va

inglizlar” nomli maqolada yurt ozodligi uchun kurashga da’vatkorlik ruhi yaqqol sezilib turadi: “Tarix sahifalarida qahramonlik ila yod etilgan bobolarimiz yerlari ingliz askarlarining oyog’i ostida poymol etilmakdadur. Boqingiz! Turkiston, Afg’oniston, Qofqoz, Hindiston va Turkiya musulmonlari tamoman inglizlar ila urishmoqdalar. Siz-da shu dindoshlaringiz ila birlashib, islom va turk dushmanlariga qarshi chiqingiz”. Bu so’zlar Eronda shart-sharoit taqozosiga ko’ra ilg’or ijtimoiy-siyosiy qarashlar yetilib, mamlakatdagi mavjud shoh rejimini ag’darib tashlash uchun umumxalq harakati boshlangan bir davrda juda xarakterli edi.

Respublikamizning markaziy matbuot organlaridan biri “Qizil O’zbekiston” gazetasida Erondagi siyosiy voqealarni yanada ravshan aks ettirish maqsadida “Xuroson gazetalaridan” degan rubrika tashkil etildi. Unda Eronning Xuroson viloyatida nashr etiluvchi “Mehri-munir”, “Sadoi Sharq” kabi gazetalarida bosilgan ayrim maqolalar sharhlab borildi. Masalan, “Ozod” gazetasining 1926-yilgi sonlaridan birida: “Eron aholisi yangi Rossiya hukumati usuliga asos tuzg’uvchilardan nihoyatda minnatdor bo’lishlari kerak... Rossiya inqilobi Rossiyada chor hukumati va uning Sharq xalqlariga nisbatan qo’llagan siyosatini tugatishdan tashqari, Sharq xalqlariga, ayniqsa, Eron xalqiga juda katta xizmat tegdi. Rossiya inqilobi Angliya-Eron-Rossiya davlatlari o’rtasida 1907-yilda Eronni Rossiya bilan Angliya o’rtasida bo’lish asosiga tuzilg’on muahda (Shartnoma)ni yo’q qildi. Sho’rolar hukumati Eron davlatining sobiq Rossiya podshohlig’iga bo’lg’on qarzidan kechdi. Tabriz temir yo’llarini ham, Hisob-ssuda bankini ham Sho’rolar hukumati Eronga berdi. Mana bular Eron xalqining hech vaqtda eslaridan chiqmaydurg’on, Sho’rolar Ittifoqining Eron xalqiga nisbatan qo’llag’on juda katta xizmatidir”.

“Qizil O’zbekiston” gazetasti mazkur maqolani to’la sharhlab, tarjimasini keltirdi. Bundan tashqari, gazetadagi “Sharqda”, “Sharq mamlakatlari”, “Kunchiqar ellarda” ruknlari ostida bosilgan maqolalarda ham Eron voqeligi keng yoritildi. Ularda Rizoxon hukumatining xalq manfaatlariga zid siyosati, ingliz mustamlakachilarining mamlakatdagi kirdikorlari fosh etib tashlandi.

XX asrning 20-yillaridagi gazeta va jurnallar Eron madaniy hayotiga ham katta e’tibor bilan qaradi. 1928-yilda Samarqandda tashkil etilgan “Alanga” jurnalida sharqshunos olim Y.E.Bertelsning Eron mumtoz adabiyoti tarixiga bag’ishlangan bir qancha maqolalari, chunonchi, “Forslarda xalq nashri” (1930-yil, 4-son), “Sosoniylar davrida Eron she’riyati” (1930-yil, 5-6-sonlar) kabilar bosildi. “Sovet adabiyoti” jurnalida taraqqiyparvar eron shoiri Abulqosim Lohutiyning ko’plab she’rlari e’lon qilindi. Toshkentada rus tilida haftada bir marta chiqib turgan “Sem dney” jurnalida

ham Lohutiyning bir qator she’r va dostonlari Eronda’st tarjimasida birinchi marta chop etildi. Bularning barchasi, shubhasiz, o’zbek-eron adabiy aloqalari tarixida o’ziga xos muhim o’rin tutadi.

O’tgan asrning boshlarida nafaqat Turkiston (O’zbekiston), balki Moskvada o’zbek tilida nashr etilgan “Uchqun” jurnalida ham Sharq mavzusiga murojaat etilganini ko’rishimiz mumkin. Oynomadagi Sharqqa oid materiallarning katta qismini Turkiya mavzusi tashkil etadi. Bu bejiz emas, albatta. Turkiya ayni davrda o’z tarqdiridagi g’oyat og’ir damlarni boshidan kechirmoqda edi. Turkiya bilan Gretsiya o’rtasidagi urush tugagach, Lozannada 1922-yil noyabrdan 1923-fevralgacha va 1923-yil 23-apreldan iyuligacha xalqaro konferensiya bo’lib o’tdi. Unda asosan, sulh va bo’g’ozlar masalasi muhokama qilindi. Ayrim davlatlar Turkiyaning mushkul ahvolda qolganligidan foydalanib, unga og’ir shartlar qo’yishga harakat qildilar. Sho’ro delegatsiyasi konferensiyada Turkiyaning bo’g’ozlar ustidan suverenitetini himoya qilib chiqdi. Bu mavzuda o’sha vaqtlarda o’zbek matbuotida ko’plab siyosiy-publitsistik maqolalar e’lon qilingan edi. “Iqtisodiy Turkiya”, “Eski Rossiya va bo’g’ozlar”, “Loyd Jorj va Sharq masalasi”, “Bo’g’ozlar masalasi va inglizlar”, “Turkiya va sulh” kabi maqolalar ana shular jumlasidandir.

“Uchqun”da bosilgan Darvesh (Nazir To’raqulov)ning “Sharq va umumiy sulh” maqolasi diqqatga sazovordir. Muallif mazkur voqeaning ijtimoiy-siyosiy jihatlarini yoritishga harakat qilar ekan, turk xalqining ozodlik uchun kurashi misolida mazlum Sharq xalqlarining kelajak taqdirini ko’radi. “Sharq ustida yana qora bulutlar,- deb yozadi u,- o’n besh yildan beri tinim bilmay urushib kelgan turk eli Ovrupo xalqlarining fitnasiga yana qolmoq tahliskasida... Turkiyaning taqdiri Ovrupo inqilobiga va Sharq mazlum xalqlarining ug’onishiga bog’long’on, ya’ni, turk xalqi istiqbolini muhofaza etmak uchun bir yoqdan, Sharq ila bog’lanish zarur. Biz o’ylaymizki, tarixning uzil-kesil soati kelg’onda Sharqning mazlum mehnatkashlari Ovrupo ishchilari ila ittifoqda markazga chiqarlar. Ul soat, albatta, keladi”.

Bu o’rinda, mazkur davrda nashr etilgan gazeta-jurnallardagi maqolalarda mavjud zamon va makonning siyosiy-mafkuraviy ruhi o’z ta’sirini qoldirganligini e’tiborga olish maqsadga muvofiqdir.

Xulosa qilib aytganda, 20-30-yillardagi o’zbek matbuoti Sharq mavzusini mumkin qadar puxta va keng ko’lamda yoritishga intildi, o’z o’quvchilarini Sharq xalqlari hayotida ro’y bergan yirik ijtimoiy-siyosiy va madaniy o’zgarishlarning tarixiy jihatlarini mumkin qadar ilg’ab olishlariga muayyan darajada yordam berdi.

ADABIYOTLAR

1. Ernazarov T.E., Akbarov A.I. Istoriya pechati Uzbekistana. – “O’qituvchi”, Toshkent, 1977 g.
2. Ziyov Said. O’zbek vaqtli matbuoti tarixiga materiallar (1870-1927). Tanlangan asarlar. – G’afur G’ulom nomidagi “Adabiyot va san’at” nashriyoti, Toshkent, 1974-y.
3. Jo’raboyev N. “Qizil matbuot”da Sharq mavzusi. - Milliy matbuotimiz tarixi. – Toshkent, 2005-y.
4. Juraboev N.Y. From the history of uzbek-afghan cultural relations (20-30s of the XX century). – TJH-Thematics Journaj of History. Vol-8- Issue-1-2022.
5. Jo’raboyev N. Matbuotimiz tarixidan: ikki “Uchqun” haqida. – O’zMU ilmiy axborotnomasi. 2023-yil, [1/2].
6. “Ishtirokiyun”. – 1919-yil, 24-noyabr, 226-son.
7. “Ishtirokiyun”. – 1919-yil, 1-oktabr, 185-son.
8. “Ishtirokiyun”. – 1919-yil, 19-oktabr, 199-son.
9. “Ishtirokiyun”. – 1919-yil, 19-dekabr, 224-son.
10. “Byulleten pressi Srednego Vostoka» – Kniga pervaya, 1928 g.; «Byulleten pressi Srednego Vostoka». – Kniga vtoraya, 1929 g.
11. “Qizil O’zbekiston”. – 1934-yil, 10-sentabr, 209-son.
12. “Pravda Vostoka”. – 1934 g., 10-sentabr, №209.
13. “Literaturniy Uzbekistan». – Tashkent, Kniga chetverta Y.
14. “Inqilob”, 1922-yil, 1-son.
15. “Alanga”, 1930-yil, 4,5,6-sonlar.
16. “Maorif va o’qitg’uvchi”, 1925-yil, 7-8-son.
17. “Yer yuzi”, 1928-yil, yanvar soni.
18. “Uchqun”, 1923 yil, aprel soni.

Safar BOBOJANOV,
Jizzax davlat pedagogika universiteti tayanch doktoranti

Tarix fanlari doktori F.Tolipov taqrizi asosida

**O‘ZBEKISTONDA IMKONIYATI CHEKLANGAN FUQAROLARNI IJTIMOY HIMOYA QILISH VA UNING
DINAMIKASI (2017-2022-YILLAR)**

Аннотация

Maqolada hozirgi kunda imkoniyati cheklangan bolalarning ta'lim-tarbiya olishlari uchun qilinayotgan ishlar, inklyuziv ta'lim va bu ta'lim to'g'risidagi qabul qilingan qonun va bu borada bugungi kundagi muammo va kamchiliklar xususida so'z yuritilgan.

Kalit so'zlar: Nogironlik, nogironligi bo'lgan shaxslar, inklyuziv ta'lim, qonun, qaror.

СОЦИАЛЬНАЯ ЗАЩИТА ГРАЖДАН-ИНВАЛИДОВ В УЗБЕКИСТАНЕ И ДИНАМИКА (2017-2022 ГОДЫ)

Аннотация

В статье рассказывается о проводимой работе по обучению детей с ограниченными возможностями здоровья, инклюзивном образовании и принятом законе об этом образовании, а также о существующих проблемах и недостатках в этой связи.

Ключевые слова: Инвалидность, инвалиды, инклюзивное образование, закон, решение.

SOCIAL PROTECTION OF DISABLED CITIZENS IN UZBEKISTAN AND ITS DYNAMICS (2017-2022 YEARS)

Annotation

The article talks about the work being done for the education of children with disabilities, inclusive education and the adopted law on this education, as well as the current problems and shortcomings in this regard.

Key words: Disability, persons with disabilities, inclusive education, law, decision.

Kirish. Nogiron – jismoniy, aqliy, psixologik va hissiy faoliyatning izdan chiqishi, shikastlanishi natijasida hayot faoliyatining cheklanishi munosabati bilan qonun hujjatlarida belgilangan tartibda nogiron deb topilgan va ijtimoiy yordam hamda himoyaga muhtoj bo'lgan shaxs tushuniladi. “Nogiron” atamasi hozirgi kunda eskirib qolgan va qo'pol bo'lgan so'z hisoblanadi. Shuning uchun ham bunday shaxslarga nisbatan “imkoniyati cheklangan insonlar” yoki “nogironligi bo'lgan shaxslar” deb murojaat qilish to'g'ri bo'ladi. Hozirgi kunda ko'plab davlatlar qatori O'zbekistonda ham imkoniyati cheklangan bolalarning ta'lim va tarbiya olishlari, tibbiy muolajalar olib borishlari uchun imkoniyatlar yaratib kelinmoqda va bunday insonlar va bolalarning haq-huquqlari qonun hujjatlari bilan mustahkamlab qo'yilgan va himoya qilinmoqda. BMT ning Nogironlar huquqlari to'g'risidagi Konvensiyaning xalqaro standartlari, shuningdek, “nogiron” so'zi o'rniga “nogironligi bo'lgan shaxs” atamasidan foydalanishni nazarda tutuvchi “Nogironligi bo'lgan shaxslar huquqlari to'g'risida” gi Qonun yurtimizda yuqoridagi toifaga mansub shaxslarning huquq va manfaatlarini ifodalashga xizmat qiladi.

Hozirgi kunda ko'plab davlatlar qatori O'zbekistonda ham imkoniyati cheklangan bolalarning ta'lim va tarbiya olishlari, tibbiy muolajalar olib borishlari uchun imkoniyatlar yaratib kelinmoqda va bunday insonlar va bolalarning haq-huquqlari qonun hujjatlari bilan mustahkamlab qo'yilgan va himoya qilinmoqda. BMT ning Nogironlar huquqlari to'g'risidagi Konvensiyaning xalqaro standartlari, shuningdek, “nogiron” so'zi o'rniga “nogironligi bo'lgan shaxs” atamasidan foydalanishni nazarda tutuvchi “Nogironligi bo'lgan shaxslar huquqlari to'g'risida” gi Qonun yurtimizda yuqoridagi toifaga mansub shaxslarning huquq va manfaatlarini ifodalashga xizmat qiladi.

Nazariya. Hozirgi kunda ko'plab davlatlar qatori O'zbekistonda ham imkoniyati cheklangan bolalarning ta'lim va tarbiya olishlari, tibbiy muolajalar olib borishlari uchun imkoniyatlar yaratib kelinmoqda va bunday insonlar va

bolalarning haq-huquqlari qonun hujjatlari bilan mustahkamlab qo'yilgan va himoya qilinmoqda. BMT ning Nogironlar huquqlari to'g'risidagi Konvensiyaning xalqaro standartlari, shuningdek, “nogiron” so'zi o'rniga “nogironligi bo'lgan shaxs” atamasidan foydalanishni nazarda tutuvchi “Nogironligi bo'lgan shaxslar huquqlari to'g'risida” gi Qonun yurtimizda yuqoridagi toifaga mansub shaxslarning huquq va manfaatlarini ifodalashga xizmat qiladi. Yo'naltirish va psixologik-pedagogik respublika tashxis markazi qoshida “Inklyuziv ta'lim laboratoriyasi” tashkil etiladi. Inklyuziv ta'limni joriy etishda boshqa davlatlarning tajriba va yutuqlaridan foydalanish, yaxshi natijalarga erishish uchun zamin bo'la oladi. Misol uchun, Amerika davlatlarida nogironligi bo'lgan bola tug'ilsa, uni tug'ilganidan boshlab ijtimoiy hayotga moslashtirish, avvalo maktabgacha ta'lim bosqichiga, so'ngra maktab, kollej va universitetlarda tahsil olishga erishish va amalga oshirish uchun mutaxassislar, nevropatolog, psixolog, nogironlik turiga qarab logoped, oligofrenopedagog yoki tiflopedagog birlashtiriladi. Bu mutaxassislar bola hayotining dastlabki kunlaridan boshlab bola bilan shug'ullanishadi va uni bog'chaga (ijtimoiy muhitga) har tomonlama moslashtirib borishadi. Bog'chada ishlaydigan maxsus pedagoglar imkoniyati cheklangan bolani maktabga tayyorlashadi. Natijada bunday bolalar inklyuziv ta'limga tayyor holatda, oddiy maktablarda boshqa sog'lom bolalar bilan birgalikda tahsil olish, bunday muhitda ulg'ayishga moslashgan holatda chiqadi. Keyingi o'quv yilidan boshlab alohida ta'limga ehtiyojmand bolalarning 24 foizi, 2025-yilgacha esa 40 foizi odatiy maktablarga jalb qilinishi kutilmoqda. Lekin bu ta'lim tizimi hali O'zbekistonlik imkoniyati cheklangan bolalar, ularning ot-onalari hamda ustozlari uchun yangi muhit, yangi bosqich bo'lgani uchun ham xavotirlar mavjud. Imkoniyati cheklangan har bir bolaning ta'lim va tarbiyasi bilan shug'ullanish alohida e'tibor talab etadi. Lekin statistikaga ko'ra 2020-yilning o'zida O'zbekistonda ko'plab umumta'lim maktablarida 13 ming nafarga yaqin nogironligi bo'lgan o'quvchilar inklyuziv ta'lim

bilan qamrab olinganyo'naltirish va psixologik-pedagogik respublika tashxis markazi qoshida " Inklyuziv ta'lim laboratoriyasi" tashkil etiladi. Inklyuziv ta'limni joriy etishda boshqa davlatlarning tajriba va yutuqlaridan foydalanish, yaxshi natijalarga erishish uchun zamin bo'la oladi. Misol uchun, Amerika davlatlarida nogironligi bo'lgan bola tug'lsa, uni tug'ilganidan boshlab ijtimoiy hayotga moslashtirish, avvalo maktabgacha ta'lim bosqichiga, so'ngra maktab, kollej va universitetlarda tahsil olishiga erishish va amalga oshirish uchun mutaxassislar, nevropatolog, psixolog, nogironlik turiga qarab logoped, oligofrenopedagog yoki tiflopedagog birlashtiriladi. Bu mutaxassislar bola hayotining dastlabki kunlaridan boshlab bola bilan shug'ullanishadi va uni bog'chaga (ijtimoiy muhitga) har tomonlama moslashtirib borishadi. Bog'chada ishlaydigan maxsus pedagoglar imkoniyati cheklangan bolani maktabga tayyorlashadi. Natijada bunday bolalar inklyuziv ta'limga tayyor holatda, oddiy maktablarda boshqa sog'lom bolalar bilan birgalikda tahsil olish, bunday muhitda ulg'ayishga moslashgan holatda chiqadi. Keyingi o'quv yilidan boshlab alohida ta'limga ehtiyojmand bolalarning 24 foizi, 2025-yilgacha esa 40 foizi odatiy maktablarga jalb qilinishi kutilmoqda. Lekin bu ta'lim tizimi hali O'zbekistonlik imkoniyati cheklangan bolalar, ularning ota-onalari hamda ustozlari uchun yangi muhit, yangi bosqich bo'lgani uchun ham xavotirlar mavjud. Imkoniyati cheklangan har bir bolaning ta'lim va tarbiyasi bilan shug'ullanish alohida e'tibor talab etadi. Lekin statistikaga ko'ra 2020-yilning o'zida O'zbekistonda ko'plab umumta'lim maktablarida 13 ming nafarga yaqin nogironligi bo'lgan o'quvchilar inklyuziv ta'lim bilan qamrab olinganko'plab ishlar amalga oshirildi. Shu loyiha nomi ostida ko'zi ojiz bolalar uchun mo'ljallangan brayl tilidagi kitoblar chop etildi. Saida Mirziyoyevaning tashabbusi bilan bu yil yangi yilda "Ko'ngil ko'zi" xayriya tadbiri doirasida uch ming nafardan ortiq ko'zi ojiz va zaif ko'ruvchi bolalar tibbiy ko'rikdan o'tkaziladi. Tekshiruv natijalariga ko'ra, ko'rish qobiliyatini yaxshilash imkoniyati bo'lgan har bir bolaga yordam berish rejalashtirildi. Ayni bayram arafasida bu xayriya doirasida " Sovg'alar karvoni aksiyasi" doirasida O'zbekistonning barcha viloyatlaridagi imkoniyati cheklangan bolalarga sovg'a-salomlar ulashildi. Ko'zi ojiz va zaif eshituvchi bolalarni inklyuziv ta'lim bilan qamrab olish birmuncha qiyinchiliklarni qamrab olishi mumkin. Chunki hozirgi kunda O'zbekistonda tiflopedagog mutaxassislar yetishmaydi. O'zbekiston universitetlarida hozirgi kunda tiflopedagoglarni tayyorlaydigan fakultetlar mavjud emas. Bu borada darslik va qo'llanmalar ham ishlab chiqilmagan. Ko'zi ojiz bolalar o'qishiga mo'ljallangan brayl tilidagi kitoblar juda katta hajmga egaligi va og'irligi bilan bolaning ularni har kuni maktabga ko'tarib borishida qiyinchiliklar tug'diradi. Toshkent shahar 77- sonli ko'zi ojiz bolalar maktab- internati psixologi Baxtiyor Hojiboyev inklyuziv ta'lim haqida kun.uz saytiga bergan intervyusida quyidagi fikrlarni bildirib o'tdi: "Bolaning inklyuziv muhitda boshqalardan o'zini kam his qilmasligi, jismoniy imkoniyati cheklanganidan siqilmasligi uchun sharoit yaratish muhim. Stadionda boshqalar bilan yugurayotgan zaif ko'ruvchi bola kingadir turtilib ketsa, boshqa bolalar uning ustidan kulishlari kerak emas. Agar kimdir masxara qiladigan bo'lsa, bola battar o'z qobig'iga o'ralib oladi. Ko'ngli cho'kadi, o'qishga bo'lgan ishtiyoqi so'na boshlaydi, alamzada bo'lib qoladi"

Bu ta'lim tizimini joriy etish uchun avvalo jamiyatni, maktabdagi sog'lom bolalarni ham, imkoniyati cheklangan bolalarni ham bunga moslashtirish kerak. Ayniqsa, boshlang'ich sinfda tahsil olayotgan bolalar nogironlik nima ekanligi, bunday bolalarning ustidan kulmaslik kerakligini bilishmaydi. Shuning uchun ham ularinklyuziv ta'lim davomida nogironligi bo'lgan tengdoshining ustidan kulishi, masxara qilishi, uni ajratib qo'yishi, kamsitishi kabilar

kuzatilsa, bu albatta nogironligi bo'lgan bolaning ruhiyatiga jiddiy ta'sir ko'rsatadi. Sog'lom bolalar orasida o'zini kamsitilganday his etish bola uchun doimiy ruhiy zo'riqish ostida yashashga sababchi bo'ladi. Maxsus maktab-internatlarda esa nogironlik jihatidan bir-biriga o'xshash bo'lgan bolalar ta'lim va tarbiya olishi jarayonida atrofidagi tengdoshlari ham o'ziga o'xshashligi, u kabi kasallik bilan og'rigani uchun ham ortiqcha ruhiy bosimlar kuzatilmaydi va ular o'zlarini atrofda gilardan zaif va kuchsizday his etishmaydi.

Natija. Dunyo jamiyatida imkoniyati cheklangan bo'lishiga qaramay, turli sohalarda ulkan cho'qqilarni zabt etgan insonlar kam emas. Yuksak diniy maqomlarga erishgan yoki sportchi, mashxur san'atkor, hatto siyosiy yetakchi bo'lgan shaxslar ham talaygina. Bularning barchasi ichki olamning – qalb va ruhning salomatligida. Yurtimizda ham mana shunday insonlar uchun qulay shart-sharoitlar, bepul va sifatli ta'lim olish uchun imkoniyatlar mavjud. Shunga qaramay, yechimsiz muammolar ham borki, ularni nafaqat 3-dekabr – Xalqaro nogironlar kunida, balki muntazam ravishda ta'kidlasak ham ba'zan kamlik qiladiganday nazarimizda. Har yili "3-dekabr Xalqaro imkoniyati cheklangan insonlar kuni" butun dunyo davlatlarida nishonlanadi. Ushbu kun ijtimoiy hayotning barcha sohalarida imkoniyati cheklangan insonlarning huquqlarini rag'batlantirish, hamda ularning muammolariga keng jamoatchilik e'tiborini jalb etishga qaratilgan. Bu juda muhim bayramdir, chunki bu kun jamiyatimizga imkoniyati cheklangan insonlar muammolariga e'tibor berish, ularga g'amxo'rlik va hurmat ko'rsatish imkoniyati beradi. Shu bilan birga biz, imkoniyati cheklangan insonlar ruhining ajoyib kuchiga, eng qiyin sharoitlarda muvaffaqiyat qozonish qobiliyatiga qoyil qolish imkoniyatiga ega. Ularning hayotni sevish va optimizmning ko'rinishlari har bir inson uchun namuna bo'lishi mumkin. Hamyurtlarimizning 2021-yili Tokio shahrida bo'lib o'tgan Paralimpiya o'yinlarida qo'lga kiritgan g'alabalari ularning fidoyligi va mehnati butun dunyoda e'tirofqa loyiq ekanini isbotlaydi.

Ma'lumotlarning qayd etishicha, o'tkan yil holatiga ko'ra, yurtimizda 710 mingga yaqin nogironligi bo'lgan shaxs ro'yxatga olingan. Ular yurtimizning turli hududlarida, turli sharoitlarda yashaydilar. Eng achinarlisi, ularning atigi 10%i oliy ma'lumotli. Ta'lim bilan qamrab olinmagan nogiron yoshlar qancha... Umuman, tizimga ichkari kirib borsangiz, yechimini kutayotgan muammolar talaygina.

Jahon tarixiga nazar solsak, dunyoning mashxur bastakori Betxoven tug'ma ojiz bo'lgan, AQSHning to'rt marta prezidenti etib saylangan Franklin Ruzvelt esa bolalar falaji kasalligini boshidan o'tkazgan. Mashxur ingliz yozuvchisi Jon Milton 43 yoshida ko'zlari ojiz bo'lib qolgan va shunga qaramay o'zining shoh asari "Yo'qolgan jannat"ni yaratgan. Umuman bu kabi misollarni sanasak adog'i yo'q. Hammasi avvalo insonning o'ziga bog'liq deysiz, to'g'ri. Ammo hamma narsaning shakllanishi va rivojlanishi jamiyatdagi muhitga ham bir qadar bog'liq. Nafaqat ta'lim tizimida tiflopedagogika (ko'r va zaif ko'ruvchilarni o'qitish), surdopedagogika (kar yoki zaif eshituvchi bolalarni o'qitish) va oligofrenopedagogika (aqli zaif bolalarni o'qitish) sohalarida malakali kadrlarni yetishtirishga jiddiy e'tibor qaratish lozim, balki imkoniyati cheklangan insonlarning o'zlaridan ham ma'lum sohalarida yetuk kadr bo'lib yetishishiga, faoliyat yuritishiga ko'mak berish kerak. Ana shunda biz ham jahonga o'rnak bo'lamiz. Shunday emasmi?

Xulosa. Ma'lumotlarga qaraganda, bugun sayyoramizda qariyb 1 milliard nafarga yaqin nogironligi bor shaxslar hayot kechirayotir. Mamlakatimizda ularning soni 670 ming nafardan ortiqni tashkil etadi. Nogironligi bo'lgan va imkoniyati cheklangan shaxslarga avvaldan yurtimizda jamiyatning ajralmas bir qismi sifatida e'tibor qaratib kelinadi. Ayniqsa, so'nggi yillarda respublikamizda ijtimoiy himoyaga muhtoj aholi qatlamini har tomonlama qo'llab-quvvatlash, jumladan, tadbirkorlik faoliyati bilan shug'ullanishlari uchun ko'mak berish borasida katta ishlar qilindi. Prezidentimiz rahnamoligida og'ir ijtimoiy-maishiy sharoitlarda yashovchi oilalar arzon uy-joylar bilan ta'minlanayotgani, tibbiy xizmat, turli maishiy texnikalar sotib olishida beg'araz yordam ko'rsatilayotgani fikrimiz dalilidir. O'zbekistonda nogironligi bor shaxslarga nafaqa to'lanayotgani, shu bilan birga, mehnat qilishlariga zarur shart-sharoitlar yaratib berilayotgani ham insonparvarlik siyosatining bir ko'rinishi, desak, ayni haqiqat. Yurtboshimizning "Aholining ijtimoiy zaif qatlami bandligini ta'minlashni rag'batlantirishning tashkiliy chora-tadbirlari to'g'risida"gi qarori soha rivojiga yangi sur'at bag'ishladi.

Nogironligi bor shaxslar ishtirokidagi korxonalar tanlov savdolarida teng sharoitlarda ishtirok etganda ularga ustuvorlik huquqining berilmagani, davlat mulk obyektlaridan ijara asosida foydalanayotganda, boshqa tadbirkorlik subyektlari bilan bir xil qaralayotgani yoki bo'lmasa, rivojlangan mamlakatlarda keng qo'llanilayotgan ijtimoiy tadbirkorlik subyekti doirasining aniqlanmagani bu borada amalga oshirilayotgan islohotlarga jiddiy g'ov bo'layotgan edi, - deydi Oliy Majlis huzuridagi Qonunchilik muammolari va parlament tadqiqotlari instituti bosh ilmiy xodimi Valisher Davlatov. - Mazkur qaror nogironligi bor shaxslarni mehnat faoliyatiga jalb qilishga katta turtki beradi. Aytish joizki, qarorga asosan, shu yil 1 avgustdan e'tiboran umumiy tushumining 30 foizini nogironligi bor shaxslarga jihozlar ishlab chiqarish hamda ta'mirlash va protezlash xizmatlarini ko'rsatish hisobiga tashkil etadigan korxonalar, 20 foizini Brayl yozuvidagi bosma nashrlar, ilmiy hamda badiiy adabiyotlar, imkoniyati cheklangan bolalar uchun audiokitoblar, videomateriallarni ishlab chiqarish evaziga tashkil qiladigan korxonalar, ishchilarining 30 foizi

nogironligi bor shaxslardan iborat korxonalar bir qator imtiyoz va preferensiyalarga ega bo'ladi. Qolaversa, ular davlat mulki obyektini ijraga olishda eng kam ijara to'lovi stavkasining 50 foizini to'laydilar. Yuqorida zikr etilgan korxonalariga aylanma mablag'ini to'ldirish uchun - uch oylik imtiyozli davr bilan 18 oygacha muddatga, asbob-uskunalar hamda sarflash materiallarini xarid qilish uchun - olti oylik imtiyozli davr bilan 3 yil muddatga kreditlar ajratiladigan bo'ldi. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi huzuridagi Tadbirkorlik faoliyatini rivojlantirishni qo'llab-quvvatlash davlat jamg'armasi kreditlar bo'yicha foizlarga kafillik beradi. Shu bilan birga, mazkur hujjat bilan yana bir imtiyoz berilmoqda. Jumladan, joriy yilning 1 avgustidan boshlab ishchilarining 50 foizi nogironligi bo'lgan shaxslardan tashkil topgan korxonalar xodimlari uchun yagona ijtimoiy to'lov stavkasi 4,7 foiz miqdorda belgilandi. Endilikda yordamga muhtoj va shu muhtojlarga ko'makka shay bo'lgan homiylik bir maydonchada virtual muloqotga kirishishlari mumkin bo'ladi. Nogironligi bo'lgan shaxslarning erkin foydalanishi uchun barcha texnik hamda tibbiy-ijtimoiy imkoniyatlarni inobatga olgan holda, homiylik hamda homiylik oluvchilarni bog'laydigan, avvalo, homiylik yordamiga va qo'llab-quvvatlashiga o'ta muhtoj kishilar haqidagi maqolalar hamda ma'lumotlar joylashtiriladigan maxsus veb-portal ham yaratiladi.

Bundan ko'zlangan asosiy maqsad internet tarmog'ida yordamga muhtoj bo'lgan shaxslar haqidagi ma'lumotlarning yagona maydonini yaratishdir. Bu orqali ular ham davlat tomonidan, ham jamoatchilik tomonidan nazorat qilib boriladi. Qarorda belgilangan yana bir jihatga to'xtalib o'tish o'rinli. O'zbekiston Respublikasi Bosh prokuraturasi Moliya hamda Bandlik va mehnat munosabatlari vazirliklari hamda boshqa manfaatdor vazirlik va idoralar bilan birgalikda jamoat birlashmalarining korxonalariga tegishli ishlab chiqarish obyektlari hamda yer maydonlaridan foydalanish samaradorligini o'rganish bo'yicha maxsus guruhlar tuziladi.

Mazkur ishchi guruhi tomonidan respublikamizning har bir hududidagi jamoat birlashmalari korxonalariga tegishli ishlab chiqarish obyektlari va yer maydonlaridan unumli foydalanilishi kompleks tarzda o'rganiladi, - deydi Bosh prokuratura boshqarma prokurori Shahnoza To'xtasheva. - Qolaversa, nafaqat ular faoliyati o'rganiladi, balki mavjud muammolar bartaraf etiladi, ular faoliyatini yanada rivojlantirish bo'yicha takliflar ishlab chiqiladi. Xulosa o'rnida aytganda, ko'rilayotgan chora-tadbirlar nogironligi bo'lgan shaxslarga mehnat qilishlari uchun zarur sharoit hamda imkoniyatlarni yaratib berishga yo'naltirilgani bilan katta ahamiyatga egadir.

ADABIYOTLAR

1. O'zbekiston Respublikasida imtiyozli pensiya ta'minoti to'g'risida [normativ hujjatlar to'plami], T., 1994-y.
2. O'zbekiston Respublikasining Davlat pensiya ta'minoti to'g'risidagi qonunga sharhlar, T., 1996-y.
3. O'zME. Birinchi jild. Toshkent, 2000-y.
4. www.yuz.uz .
5. www.norma.uz. Alohida ta'lim ehtiyojlari bo'lgan bolalar uchun inklyuziv ta'limjoriy etiladi.-17.10.2020-y.
6. www.kun.uz. Inklyuziv ta'lim uchun 5 yillik reja.- 18.03.2021-y.

UDK: 94.574

Javohir SAIDOV,
Jizzax davlat pedagogika universiteti stajyor-o‘qituvchisi
E-mail: Saidov.javohir@mail.ru

SamDU dotsenti, t.f.d. (DSc) S.B.G‘oyibov taqrizi asosida

JIZZAX VOHASINING KARVON YO‘LLARI INFRATUZILMALARI VA ULARDA KO‘RSATILADIGAN XIZMATLAR

Аннотация

Ushbu maqolada qadimdan faoliyat ko‘rsatgan Buyuk Ipak yo‘lida muhim o‘rin tutgan mintaqalardan bo‘lgan Jizzax vohasining ijtimoiy-iqtisodiy va siyosiy hayotida muhim bo‘lgan yo‘lbo‘yi inshootlari tarixi to‘g‘risida ma‘lumot berilgan. Shuningdek, Jizzax vohasi o‘rta asrlarda Ustrushona davlati tarkibidagi muhim mintaqaga bo‘lganligi va ushbu hududdan o‘tgan tarmog‘ning ipak yo‘lida joylashgan infratuzilmalaridagi xizmat ko‘rsatish tizimi haqida qimmatli ma‘lumotlar beruvchi manbalari tahlil etilgan.

Kalit so‘zlar: Ustrushona, Dizak, Zomin, Karvonsaroy, Xudaysar, Al-Istahriy, Ibn Havqal, Al-Afshin, Sabot.

ИНФРАСТРУКТУРЫ КАРАВАННЫХ ДОРОГ ДЖИЗАКСКОГО ОАЗИСА И ПРЕДОСТАВЛЯЕМЫЕ НА НИХ УСЛУГИ

Аннотация

В данной статье представлены сведения об истории придорожных сооружений, имеющих важное значение в социально-экономической и политической жизни Джизакского оазиса, одного из регионов, сыгравших важную роль на древнем Великом Шелковом пути. Также были проанализированы источники ценных сведений о том, что Джизакский оазис был важным регионом в составе Уструшанского государства в средние века и система обслуживания в инфраструктурах сети, проходившей через этот район на Шелковом пути.

Ключевые слова: Уструшона, Дизак, Зомин, Караван-сарай, Худайсар, Аль-Истахри, Ибн Хавкал, Аль-Афшин, Сабот.

CARAVAN ROAD INFRASTRUCTURES OF JIZZAH OASIS AND THE SERVICES PROVIDED ON THEM

Annotation

This article provides information about the history of roadside structures that are important in the socio-economic and political life of Jizzakh oasis, one of the regions that played an important role on the ancient Great Silk Road. Also, sources of valuable information about the fact that the Jizzakh oasis was an important region within the Ustrushona state in the Middle Ages and the service system in the infrastructures of the network that passed through this area on the Silk Road were analyzed.

Key words: Ustrushona, Dizak, Zomin, Caravanserai, Khudaisar, Al-Istahri, Ibn Havqal, Al-Afshin, Sabot.

Kirish. Buyuk Ipak yo‘lining muhim ahamiyat kasb etadigan mintaqalaridan bo‘lgan Markaziy Osiyo hududining ijtimoiy-iqtisodiy, siyosiy va madaniy aloqalarning shakllanishi va rivojlanish omillarini o‘rganish muhim tadqiqotlar qatoriga kiradi. Ushbu Buyuk yo‘lning chorxasasida joylashgan O‘zbekiston bugungi kunda mintaqaviy va xalqaro iqtisodiy aloqalar tizimida etakchi o‘rin tutib kelmoqda [1]. Tarixga nazar tashlaydigan bo‘lsak bu munosabatlar natijasida turli xalqlar bir birlari bilan mol-ayirboshlash keyinchalik savdo-sotiq orqali doimiy muloqotda bo‘lganlar. Turli hududlar o‘rtasidagi doimiy aloqalarning yo‘lga qo‘yilishi va rivojlanib borishi karvon yo‘llarida savdo karvonlari, choparlar, sayyohlar, elchilik missiyalari a‘zolari va umuman yo‘lovchilarga xizmat ko‘rsatish masalalari va bu jarayonga bog‘liq inshootlar qurilishining hal etilishi bilan bevosita bog‘liq edi [2]. Ushbu jarayonda O‘zbekistondan o‘tgan Ipak yo‘li bilan bog‘liq keng tarmoqli karvon yo‘llarining muhim yo‘nalishida joylashgan Jizzax vohasidagi infratuzilmalar va ulardagi xizmat ko‘rsatish tizimi tarixi bilan aloqador jarayonlarni o‘rganish O‘zbekiston tarixida muhim ilmiy masalalar sirasiga kiradi.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Bugungi kunda O‘zbekistonning dunyodagi ko‘plab mamlakatlar bilan amalga oshirayotgan iqtisodiy-madaniy aloqalar rivoji ko‘p jihatdan bu aloqalarning qadimgi davr va o‘rta asrlardagi tarixiy an‘analari, yo‘nalishlari, xususiyatlari, xarakterli belgilarini

o‘rganishga ham bog‘liqdir. Ana shu jihatlarni inobatga olgan holda Jizzax vohasining Buyuk Ipak yo‘llari tizimidagi qadimgi aloqa-savdo yo‘llarining shakllanishi va rivojlanishi bosqichlarini, yo‘lbo‘yi inshootlari hamda ularning xususiyatlarini o‘rganish zamonaviy o‘zbek tarixshunosligidagi dolzarb muammolardan biridir.

Bu masalaning ayrim jihatlari bo‘yicha respublikamiz va vohada faoliyat yuritayotgan ko‘pchilik olimlarimiz tomonidan ilmiy tadqiqotlar olib borilgan. Jumladan, O.Kobzeva [16] Buyuk ipak yo‘li tarixini va qisman Jizzax bilan bog‘liq jihatlarni o‘rgangan. Jizzax vohasidagi shahar madaniyatiga oid yodgorliklarni o‘rganish mobaynida savdo manzilgohlariga oid topilmalarni ko‘plab qayd etgan olimlardan arxeolog Muxtor Hasanovich Pardayev hisoblanadi [9]. Jizzax viloyatining Zomin vohasidagi Buyuk ipak yo‘li davriga tegishli moddiy manbalar qadimshunos Aleksey Andreevich Gritsina tomonidan ochib o‘rganilgan va ular bo‘yicha maxsus nashr ishlari e‘lon qilingan [13]. Yo‘lbo‘yi inshootlar va ulardagi hizma xususida tadqiqotchi olim O‘.Mavlonov ham qator izlanishlarni olib borgan [2].

Tadqiqot metodologiyasi. Ushbu maqolani yozishda ma‘lumotlarni tarixiy-genetik, genetik, retrospektiv, xronologik uslub hamda qiyosiy tahlil, tizimlilik kabi ilmiy tadqiqot usullaridan foydalanildi. Buyuk Ipak yo‘li tizimida joylashgan Jizzax vohasidan o‘tgan karvon yo‘llari

infratuzilmalari va ulardagi xizmat ko'rsatish tizimi manbalar va adabiyotlar asosida yoritildi.

Tahlil va natijalar. Osiyo, Afrika va Yevropa mamlakatlarini ko'prik misoli birlashtirgan Buyuk Ipak yo'li cho'llar, dashtu sahrolar, tog'lar, vodiylar, dengiz va ko'llarni kesib o'tgan, hech bir davlatga, aqida va mafkuraga bo'ysunmagan, har xil tillarda gaplashuvchi, turli dinlarga e'tiqod qiluvchi xalqlarning o'zaro muloqotini osonlashtirgan, madaniyatlarini bir-birlariga tanishtirgan. Ipak yo'li yo'nalishidan yiroqda yashagan xalqlar ham boshqa xalqlarning vositachiligi bilan uning taftidan bahramand bo'lganlar. Xavf-xatarlarga, tasodif va tabiiy ofatlarga to'la bo'lgan bu yo'l notanish odamlarni bir-birlariga yaqinlashtirgan. 1877-yili nemis geografi Vilgelm Rixtqofen dastlab "Ipak yo'li" atamasini dastlab Xitoy-Turkiston-Hindiston yo'nalishida ishlatgan. Keyingi tadqiqotlar natijasida Buyuk Ipak yo'li Yaqin Sharq, Afrika va Yevropa mamlakatlarini bog'lovchi karvon yo'lini tashkil etgan [6].

Qadimgi davlatlar shakllanib, xalqaro aloqalar izchil yo'lga qo'yila boshlagach, tranzit yo'llarda xizmat ko'rsatish va xavfsizlikni ta'minlash davlat ahamiyatiga ega vazifalardan biri bo'lib qoldi. Bu yo'nalishda olib borilgan ishlarni yo'lbo'yi inshootlarning barpo etilishi, yo'llar xavfsizligi uchun mas'ul amaldorlar tayinlanib, ularga tegishli qo'riqchi qismlar birlashtirilishi, savdo yo'llari bo'ylab harakat qiladigan elchilik missiyalarini, choparlarni oziq-ovqat va ulov vositalari bilan ta'minlashning yo'lga qo'yilishi, uzoq o'lkalarga yuboriladigan elchilik missiyalarini, savdo karvonlarini qo'riqlovchi maxsus qurolli guruhlar, yo'l boshlovchilar xizmati paydo bo'lganligini, chegaralarda maxsus bojxonalar tashkil etilib, savdo-sotiqdan olinadigan boj to'lovlari joriy etilishi kabilarda ko'rish mumkin. Karvon yo'llarida xizmat ko'rsatishning eng muhim bo'lganligini xavfsizlikni ta'minlash masalasi tashkil etardi. Tabiiy-geografik sharoit va iqlimiy o'zgarishlar ham yo'llarda xavfsizlik jiddiy ta'sir ko'rsatib turardi [2].

Buyuk Ipak yo'lining ahamiyati voha xalqlari iqtisodiy va madaniyati, jumladan xo'jalik madaniyatiga ijobiy ta'sir ko'rsatgan. Eng serqatnov karvon yo'li Bog'dod – Tabriz – Koshon – Marv – Chorjuy – Buxoro – Samarqand – Xarakana – Dizak yo'nalishi bo'lib, Dizakdan so'ng yo'l ikkiga, hatto uchga bo'linib ketgan va barcha holatlarda ham u Yevroosiyoda dashtlari orqali, Xitoy va Uzoq Sharq mamlakatlariga olib boradigan yo'llarni Arab va Ajam mamlakatlari bilan bog'lagan [4].

Jizzax vohasi ilk va o'rta asrlarda Ustrushona davlatining asosiy qismi hisoblangan. Ustrushona davlatchiligiga hozirda Jizzax va Sirdaryo viloyatlari, Tojikiston Respublikasining Sug'd viloyati va Qirg'izistonning Laylak tumanini qamrab oladi. Savdo karvonlari Sug'diyonadan Choch vohasiga va Farg'ona vodiysiga ilk o'rta asrlarda Ustrushona o'lka hududi orqali o'tgan. Ustrushona bu davrga mansub Xitoy manbalarida Sao (Suysu) hamda Shudaydushana, Suyduyshana (Tanshu) kabi nomlar bilan atalib [7]. Ushbu mintaqa o'rta asr arab va fors mualliflari tomonida yozilgan turli manbalarda turlicha Surushana (Hudud al-olam), Ushrusana (Al-Baluzuriy, At-Tabariy, Al-Ishtahriy, Ibn Havqal) deb nomlangan. Keyinchalik V.A.Livshis tomonidan Mug'goridan topilgan sug'd xujjatlari tahlili bo'yicha davlat nomi "Ustrushona" bo'lganligi qayd etiladi [8].

Ustrushonada yo'lbo'yi inshootlaridan Rabot, Karvonsaroy, Sardoba va shu kabi turli binolar barpo etilgan. Karvon yo'llarining salmoqli qismi cho'l va xavfli joylardan o'tgan. Odamlarni, hayvonlarni va mol-mulkni himoya qilish uchun Markaziy Osiyo, xususan Jizzax vohasidan o'tgan yo'llar bo'ylab juda xilma-xil vazifalarga ega karvonlar to'xtab o'tadigan joylar yirik binolar "karvon saroylari" qurilgan. Karvonsaroylarda savdogarlar, elchilar va boshqa

yo'l bo'ylab harakatlanuvchilar uchun yashash xonalari, tuyalar, otlar va chorva mollari uchun xonalar, tovarlar va boshqa zarur jihozlar uchun omborlar bo'lgan mehmonlar uchun mehmonxonalar mavjud bo'lgan [3].

Yirik savdo karvonlari tarkibida maxsus tabiblar ham bo'lgan. Bu bir tomondan, turli hududlar o'rtasidagi siyosiy va iqtisodiy aloqalar rivojiga xizmat qilgan bo'lsa, ikkinchi tomondan, tibbiy bilimlarning savdo yo'llari bo'ylab turli mintaqalarga tarqalishiga xizmat qilgan [15].

Ustrushona bo'yicha uzoq yillik arxeologik izlanishlar olib borgan tadqiqotchi olim M.Pardayev karvonsaroylarni alohida tasniflaydi. Xususan, karvonsaroylar asosan katta shaharlar yaqinida, savdo karvonlarining vohaga kirish va chiqish joylarida o'rnatilgan bo'lib, ular shakli va o'lchamlariga qarab to'rt toifaga bo'linadi.

1. To'g'ri to'rtburchak shaklidagi, bir pog'onali, ko'p qatlamli, nisbatan katta yodgorliklardan hududi 1.2 ga bo'lgan Qizlartepa karvonsaroyini keltirish mumkin.

2. Kvadratsimon shakldagi, ikki pog'onali, markaziy imorati o'rtada joylashgan yodgorliklar. Bunday inshootga misol qilib To'rtko'ltepa 1,1 ga karvonsaroyini olish mumkin.

3. Kvadrat shakldagi, mustahkam mudofaa devorlari bo'lgan, o'rtacha kattalikdagi yodgorliklardan Ropijontepa 0.2 ga manzilgohini keltirish mumkin.

4. To'g'ri to'rtburchak, kvadratsimon shakldagi, bir pog'onali, ustki tomonida hovuzsimon "botiq" mavjud bo'lgan yodgorliklar. Bunday karvonsaroylarga G'ishtepa – 0,42 ga, Sarboztepa – 0,5 ga, Qo'rg'ontepa – 0,21 ga, Nomsiztepa – 0,18 ga kabi yodgorliklarni sanab o'tishimiz mumkin [9].

Arxeologik tadqiqotlar va yozma manbalar ma'lumotlarini tahlil qilib, ayrim karvonsaroylar tuzilishi haqida ma'lum xulosalarga kelish mumkin. Masalan, Zomindan Farg'onaga va Toshkentga ketuvchi yo'lga topilgan X-XII asrlarga oid To'rtko'ltepa karvonsaroyi to'g'ri to'rtburchak shaklida, tomonlarining uzunligi 106x106 m. bo'lib, shimol tomondan balandligi 5 metrni tashkil qiladigan asosiy arkasimon darvozaga ega bo'lgan [5].

Nurotaga Jizzaxdan Forish orqali keluvchi yo'llar, Nurota va Forish chegarasidagi tog'lardagi uncha baland bo'lmagan dovonlar Savrbel dovoni va boshqalar orqali Samarqandga o'tilgan yo'l ham qadimgi davrdan o'zlashtirila boshlangan. Tadqiqotchi olim O'ktam Mavlonov keltirishicha, bu tog'larni mahalliy aholi Qoratov yoki Qorachotov deb atashadi. Forishdan savdo karvonlari qatnovi doimiy tarzda bo'lib, ushbu hududda karvonsaroy barpo etilgan. Hozirda Forish tumanida Kaltepa karvonsaroyi yodgorligi mavjud bo'lib, tomonlari 65x65 mni tashkil etadi [2].

Manbalar ma'lumotiga ko'ra, Ustrushonadagi karvonsaroylarning eng mashhuri Xudaysar raboti valiahd al-Afshin tashabbusi bilan Dizak (Jizzax) shahridan 1-2 farsax uzoqlikda, "g'ozlar mamlakati" bilan chegara mavzeida bunyod etilgan. Tabiiyki, manbalarda bu qadar shon-sharaffi tarzda ta'riflangan Xudaysar karvonsaroyi va uning joylashgan o'rnini aniqlash bo'yicha bir qator mutaxassislar izlanishlar o'tkazishgan va bu xususda o'z fikrlarini bildirishgan [11].

Jizzax atrofi va Zomin o'rtasidagi hudud arxeologik yodgorliklarini hisobga olib, o'rganib chiqqan mutaxassislarning qayd etishicha, o'rta asrlarda bu mavzeda 10 ga yaqin karvonsaroylar faoliyat ko'rsatgan. Xususan, Qoraqo'lyi qishlog'i yaqinidagi Sarboztepa, Uchtepa janubidagi Ko'kravat, Galaquduq mavzeyidagi G'ishttepa, Ravot qishlog'idagi Qo'rg'ontepa, G'ulbo qishlog'i shimolidagi To'rtko'ltepa, Oqbuloq qishlog'idagi Machitlitepa, Forish tumanidagi Kaltepa karvonsaroylarini keltirishimiz mumkin [12].

Jizzax vohasida karvonsaroylar bilan birga cho'l mintaqasida savdo karvonlarini suv muammosi bilan ta'minlashni amalga oshirish uchun Sardobalar ya'ni suv

yig'uvchi inshootlar barpo etilgan. M.Pardayev va S.Suyunovlarning tadqiqotlari natijasida Jizzax vohasida joylashgan sardobalar xususida qimmatli ma'lumotlar uchraydi. Yog'ochli, Mirzarabod va Yakka sardobalari Jizzax va Sirdaryo oralig'ida joylashgan. Karvonlar uzoq yo'l yurib, belgilangan vaqtda manzillarida bo'lishi uchun sardobalar orasidagi masofa bir xil 30-35 km qilib qurilgan. Yog'ochli va Mirzarabot sardobalari kuz va bahor mavsumida bo'ladigan qor va yomg'ir suvlari hisobidan to'ldirilgan. Sardobaning yon devori va tepa qismida, hovuzdagi suv ifloslanmasligi uchun havo almashish maqsadida mahsus tuynuklar qo'yilgan. Hovuzdagi suvni toza saqlanishi uchun unga baliq ba'zi holatlarda solib qo'yilgan [10].

Xulosa va takliflar. Buyuk Ipak yo'lidagi savdo karvonlariga xizmat qilgan binolar Ustrushona mintaqasida

qadimgi davrlardan mavjud bo'lib, voha doimiy tarzda qo'shni mintaqalar bilan savdo-sotiq va madaniy aloqalar olib borgan. Hududlar o'zaro karvon yo'llari bilan bog'lanib, savdo-sotiqning butun dunyo bo'ylab keng qamrovda rivojlanishi, qadimgi rabotlar, karvonsaroylar, sardobalar qurilishining shakllanishiga olib keldi va bu inshootlar ajdodlarimizning daholigi bilan karvon yullari yoqasida barpo qilingan inshootlar bo'lib, ular savdo-karvonlari faoliyatida katta ahamiyatga ega bo'lgan. Yo'lbo'yi inshootlarning rivoji va faoliyati bilan boy savdogarlar, mansabdor shaxslar shug'ullangan. Shaharlarda ko'plab bozorlar, do'konlar, rastalar, ustaxonalar bo'lgan. Bozorlarga yaxshi va sifatli molni yetkazib berish kerakligi sababli, ishlab chiqarish, ya'ni hunarmandchilik jadal rivojlanib borgan [14].

ADABIYOTLAR

1. Mirziyoyev Sh.M. "Bir makon, bir yo'l" – manfaatlarimiz mushtarak. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.M. Mirziyoyevning "Bir makon, bir yo'l" xalqaro forumda so'zlagan nutqi. Pekin, 14-15-may, 2017-yil.
2. Mavlonov O'. Markaziy Osiyoning qadimgi yo'llari: shakllanishi va rivojlanish bosqichlari. -Toshkent "Akademiya", 2008-y.
3. Хмелницкий С. Между арабами и тюрками. Архитектура Средней Азии IX-X вв. Берлин-Рига. 1992-у.
4. Ibn Navqal. Kitob Surat al-Ard (Arab tilidan tarjima va izohlar muallifi, tarix fanlari doktori, professor Kamoliddin Sh.S.). Toshkent.: "O'zbekiston milliy ensiklopediyasi" nashri, 2011-y.
5. Грицина А.А. Уструшанские были. - Ташкент: изд. Народного наследия им. А.Кадыри, 2000-у.
6. Xo'jayev A. Buyuk Ipak yo'li: munosabatlar va taqdirar. Tsohkent.: "O'zbekiston milliy ensiklopediyasi" nashri, 2007-y.
7. Бичурин Н.Я. (Иакинф). Собрание сведений о народах, обитавших в Средней Азии в древние времена. Т. III. М.-Л., 1950-у.
8. Согдийские документы с горы Муг. Юридические документы и письма. Вып. 2./Чтение, перевод и комментарии Лившица В.А..-М.: ИВЛ.1962-у.
9. Пардаев М.Х. Северо-западная Уструшана в эпоху раннего средневековья. АКД. -Т.: 1995.
10. Pardayev M.X., Suyunov S.S., Sardobalar ko'xna karvon yo'llaridagi inshoot, Markaziy Osiyo shaharlari ma'ruzalar bayoni. Samarqand, 1994-y.
11. Pardayev M.H. IX-X asrlarda Jizzax - g'oziylar shahri // Tarix va qadriyat. Toshkent.2015-y.
12. Pardayev M.H., G'ofurov J.I., Markaziy Osiyo – Buyuk Ipak yo'li tizimida (qadim va o'rta asrlarda). Toshkent.: "Lesson press" nashri, 2021-y.
13. Грицина А.А. Уструшанские были. - Ташкент: изд. Народного наследия им. А.Кадыри, 2000-у.
14. Berdimurodov A., Sh. Indiaminova Buyuk ipak yuli (*Qit'alar va asrlar osha*). T., "O'zbekiston", 2017-y.
15. Sagdullaev A., Mavlonov O'.,Mahkamova D.O'rta Osiyoda o'rta asrlar savdo sotiq tizimi. -Toshkent, "Akademiya" nashri, 2012-y.
16. Кобзева О. "Великий Шелковый путь: проблемы научной периодизации и истоки изучения европейскими учеными во второй половине XIX – начале XX вв." 2001-й.

UDK: 325:94(327)

Oybek SAYDATOV,
O'zbekiston Milliy universiteti tayanch doktoranti
E-mail: ozodbek.radjabov.1994@mail.ru

TDSHU professori, tar.f.d. Shadmanova S. B. taqrizi asosida

THE PURPOSE OF THE GREAT BRITAIN POLICY IN THE CENTRAL ASIA

Annotation

This article analyzes the question of whether any research on regional security should be taken from a geopolitical point of view, the region's location between different geopolitical forces and centers and geopolitical process of the "Great Game" in the XIX century.

Key words: Geopolitics, Central Asia, "Heartland", geopolitical concept, "Great game", balance of power, buffer zone, Afghanistan, "Eastern problem", khanates

ЦЕЛЬ ПОЛИТИКИ ВЕЛИКОБРИТАНИИ В ЦЕНТРАЛЬНОЙ АЗИИ

Аннотация

В данной статье анализируется вопрос о том, следует ли проводить любые исследования региональной безопасности с геополитической точки зрения, положения региона между разными геополитическими силами и центрами и геополитического процесса «Большой игры» в XIX веке.

Ключевые слова: Геополитика, Центральная Азия, «Хартленд», геополитическая концепция, «Большая игра», баланс сил, буферная зона, Афганистан, «восточная проблема», ханства.

XIX ASR BUYUK BRITANIYANING MARKAZIY OSIYODAGI MAQSADI

Annotatsiya

Ushbu maqolada mintaqaviy xavfsizlikka oid har qanday tadqiqotni geosiyosiy nuqtai nazardan olish kerakmi, mintaqaning turli geosiyosiy kuchlar va markazlar o'rtasida joylashishi hamda XIX asrdagi "Buyuk o'yin"ning geosiyosiy jarayoni tahlil qilinadi.

Kalit so'zlar: Geosiyosat, Markaziy Osiyo, "Yurak o'lkasi", geosiyosiy konsepsiya, "Buyuk o'yin", kuchlar muvozanati, bufer zona, Afg'oniston, "Sharq muammosi", xonliklar

Kirish. Geosiyosiy tadqiqotlarga ko'ra Yevroosiyoda kechayotgan barcha geosiyosiy jarayonlar tarixan shakllangan qat'iy qonuniyat asosida qit'aning markaziga intilishga qaratilgan. Bunga birinchi jahon va ikkinchi jahon urushlari yaqqol misoldir. Bundan tashqari, keyingi jahon urushidan so'ng avjiga chiqqan qurollanish poygasi ham geosiyosiy tadqiqotlarda aks etgan yer yuzida ming yillardan davom etib kelayotgan ikki kuch qarama-qarshiligini ifoda etadi. Keng ma'noda «xartland» va «rimland» o'rtasida ziddiyat, boshqacha aytganda yer yuragiga intilish bugungi kunda ham yuz yillardan beri davom etib kelayotgan geosiyosiy jarayonlarni belgilab bermoqda. Bu jarayonlar geosiyosatchi olimlar tomonidan chuqur ilmiy tadqiqotlar orqali o'rganilgan va aynan ushbu izlanishlar ko'pgina harbiy harakatlarining nazariy asosi bo'lib xizmat qilgan. Yer yuzidagi eng qudratli davlatlar aynan geosiyosiy tadqiqotlar asosida o'z tashqi strategiyasini qurishgan, tashqi siyosat borasida muhim qarorlar aynan geosiyosatchilarning qat'iy maslahatlariga tayangan holda amalga oshirilgan. Buni Britaniyada o'n to'qqizinchi asr oxiri va yigirmanchi asr boshlarida yashab o'tgan Xelford Makkinder misolida yaqqol kuzatish mumkin.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Tadqiqotimiz davomida biz o'z oldimizga qanday innovatsiyalarni qo'llashni maqsad qilib qo'ydik. Birinchidan, ishning davriy chegarasidan kelib chiqqan holatda "Katta o'yin" siyosati haqidagi adabiyotlarni shartli ravishda turkumlash, ya'ni, adabiyotlarni til va hudud nuqtai nazaridan guruhlariga ajratishni maqsadga muvofiq deb topdik.

Birinchi guruhga bevosita "Katta o'yin" siyosatining birinchi "qutbi" hisoblangan britaniyalik mualliflarga tegishli

asarlarni kiritamiz. Bunda imperialistik hukumat hujjatlari, ingliz harbiylari, siyosatchilar, jurnalistlar hamda tarixchilarning asarlari, shuningdek shu davrga oid bo'lgan davriy matbuot nashrlari o'rin egallaydi: G.Roulinson, Ch.Mak-Gregor, E.G. Lasi, D.Ulkvart,R.Vilson, G.Pottinjer, J.Kinneyr, A.Konnoli, A.Byorns, J.Yebbot[1] kabilarning asarlarini ko'rsatish lozim.

"Katta o'yin" siyosati tarixshunosligidagi ikkinchi katta turkum sifatida rus tilidagi manbalarni tasniflashimiz mumkin. Jumladan, M.A.Terentev, A.I Maksheev, M.I.Venyukov, F.F.Martenev, A.Ye. Snesev, A.N.Kuropatkin, V.A.Bartold, E.L. Shgeynberg, I.Y.Krachkovskiy, N.A.Xalfin, S.Z. Martirosov, F.X.Yuldashbaeva, G.A.Hidoyatov, M.T.Kojekina va I.Ye.Fyodorova, O.I.Jigalina, S.N.Brejneva, A.V.Postnikov[2] va boshqalarning asarlarini ko'rsatish mumkin.

Tadqiqot metodologiyasi. Tadqiqotning yetakchi ilmiy konsepsiyasi muammoga sivilizatsion yondashuv ekanligini hisobga olgan holda, o'rganilayotgan muammoni to'g'ri hal etishda ilmiylik, bilishning xolis, tarixiy, qiyosiy va tanqidiy o'rganish, tizimlilik tamoyillari, kulturogenez prinsiplariga amal qilindi.

Tahlil va natijalar. XIX asr oxiriga kelib ko'plab britaniyalik sayohatchi, geograf, topograf, tarixchilar hamda harbiy va davlat amaldorlarining Markaziy Osiyoni tadqiq qilishlari natijasida mintaq haqida juda ko'plab ilmiy ma'lumotlar to'plana boshlandi. Aynan mana shu nazariy va amaliy baza XIX asr oxiri - XX asr boshlarida paydo bo'lgan yangi- geosiyosat fanining asoslarini yaratdi. Ushbu fanning

asoschilari orasida F.Ratsel, K. Xausxofer, A.Mexen, X.Makkinder kabi ko'zga ko'ringan olimlar bor edi.

Ularning ta'kidlashicha, endilikda dunyo siyosati eski imperial tuzilmalar va oq tanlilarning sivilizatsion missiyasi prizmasida emas, balki tabiiy chegaralar, yashash maydonlari, dengiz va qit'a kuchlari kabi tushunchalar negizida shakllana boshlaydi. Mazkur olimlarning barchasi Yevroosiyo ning markaziy mintaqalaridagi davlatlarning butun dunyo ustidan hukmronlik qilishi global ahamiyatga ega ekanligini ta'kidladilar. Yuqorida ta'kidlanganidek, geosiyosat deb nomlanuvchi yangi fan tarmog'ining asoschilaridan biri britaniyalik taniqli tarixchi X.Makkinder bo'lib, u 1904-yilda "Tarixning geografik o'qi" nomli kitobini nashrdan chiqardi[1]. Mazkur kitobida Makkinder Yevroosiyo mintaqasining sezilarli darajadagi strategik qismi ya'ni Xartlandni nazorat qilishda mintaq imperiyasi(Rossiya) va dengizlar malikasi Angliyaning raqobati masalalarini tahlil qilishga harakat qiladi. Uning fikriga ko'ra, 50 mln km kv maydonni egallagan ushbu mintaqada asosiy e'tibor Shimoliy Muz okeani mintaqasi va Kaspiy va Orolbo'yi havzalariga qaratilib, o'z-o'zidan bu joylarda ruslar nazoratining o'rnatilganligi inglizlar manfaatlariga zid edi. "Katta o'yin"ning asosiy maydonlari hisoblanuvchi Yaqin Sharq va Markaziy Osiyoning dasht aholisi X.Makkinder fikriga ko'ra, Eron va Kichik Osiyoning yassitog'liklaridan mustaqillik uchun kurashlarda foydalanish imkoniyatiga ega. Shuningdek, ular o'z hujumlarini Panjob vodiysi orqali Hindistonga, Suriya orqali Misrga, Bosfor va Dardanell bo'g'ozlari orqali Vengriyaga yo'naltirib turishlari mumkin[2]. Makkinder Rossiyaning Xartland mintaqasidagi cho'l hududlarini mustamlakaga aylantirayotganligini ta'kidlab o'tadi. "O'tgan asrda Yevropada yuz bergan favqulodda o'zgarishlardan biri rus dehqonlarining janubga siljishi edi. Agar ilgari rus qishloqlari o'rmonlar bilan chegarada tugagan bo'lsa, endilikda bu chegara bepayon Osiyo dashtlarining bug'doy dalalariga tutashib ketmoqda[3]".

X.Makkinder shunday yozadi: "Kuchlar muvozanatining Rossiya foydasiga buzilishi hamda Yevroosiyo mintaqasidagi chegara chiziqlarining o'zgarib borishi Buyuk Britaniya imperiyasiga ham dengiz flotlarini kuchaytirish zaruriyatini yuklaydi. Agar biz Rossiyaning harakatlariga ko'z yumishda davom etsak, tez orada qarshimizda dunyo imperiyasi paydo bo'ladi. Buning uchun faqat Germaniyaning Rossiyaga ittifoqchi sifatida shakllanishi kifoyadir. Shuning uchun shakllanish ehtimoli yuqori bo'lgan bunday ittifoqning tahdidi Fransiyani Yevropa qit'asidagi dengiz kuchlarining asosiy quroliga aylantirishi kerak, shundan keyin Fransiya, Italiya, Misr, Hindiston va Koreya davlatlari o'z kuchlarini birlashtirib, kuchli ittifoq yaratmoqlari lozim. Bunda dengiz floti armiyani qo'llab-quvvatlaydi va quruqlikdagi harbiy harakatlarda ham muvaffaqiyatga erishish imkoniyatini yaratadi. Butun dunyo dengiz kuchlarini to'plovchi bu ittifoqda Hindiston hal

qiluvchi rol o'ynamog'i lozim. Hindistonning ortida kuchli ingliz hukumati turadi. O'z navbatida, bu konsepsiyaning ortida Ezgu umid burnidan to Yaponiyagacha Hindiston orqali cho'ziluvchi Britaniya harbiy harakatlarining xaritasi shakllana borishi yotardi. X. Makkinderning ta'kidlashicha, Yaqin, O'rta va Uzoq Sharq bilan bog'liq muammolar mintaqadagi ichki va tashqi kuchlar o'rtasidagi beqaror vaziyat va munosabatlarga bog'liq bo'lib, bu yerda mavjud bo'lgan mahalliy davlatlarning xoxish-istaklari umuman inobatga olinmaydi[4]. XIX asr oxiri XX asr boshlarida Eron, Afg'oniston va Tibetda yuzaga kelgan murakkab vaziyat mazkur tezisning naqadar to'g'riligini isbotlab berdi. Bugungi kunda X.Makkinderning "Xartlend" g'oyasi tahririga muhtoj bo'lsa-da, uning roli haligacha ham yuqori baholanmoqda[5].

XIX asrning ikkinchi yarmidagi Buyuk Britaniya tashqi siyosatiga ta'rif berar ekan, X.Makkinder Britaniya imperiyasi uchun Osiyodagi eng yirik xavf Rossiya ekanligini, XIX asr xalqaro munosabatlari negizida ingliz-rus qarama-qarshiligi yotishini qayd etadi."Bu davrda turli xil ingliz nashrlari rus bosqinchiligining Konstantinopoldan Hindistonning shimoli-g'arbiy chegaralariga tomon ildam siljiyotganligi haqidagi ma'lumotlarni ommaga e'lon qilish bilan band. Britaniyaning dengiz kuchlari va Rossiyaning quruqlikdagi qo'shinlari xalqaro siyosiy maydonda to'qnashish arafasida turibdi[6]". X.Makkinder asarlari va yaratgan konsepsiyasining ahamiyatini faqat Markaziy Osiyodagi ingliz-rus raqobati hamda ziddiyatlari nuqtai nazaridan baholash qiyin. Chunki, olim ushbu geosiyosiy jarayonga na alohida, na mahalliy qarama-qarshilik, na "Sharq masalasi" ning davomi sifatida qaraydi. X.Makkinder Markaziy Osiyo mintaqasiga barcha xalqaro munosabatlar tizimining muhim elementi sifatida baho beradi. Markaziy Osiyo faqatgina Hindistonni bo'ysundirayotgan qo'shinlar uchun tezkor va taktik baza bo'lib qolmasdan, balki butun Yevroosiyo ni boshqarish imkonini beruvchi geosiyosiy o'qning bir qismidir. Markaziy Osiyodagi ingliz-rus raqobati nafaqat an'anaviy imperialistik nuqtai nazardan, balki, geosiyosat taraflama ham ko'rib chiqilishi zarur.

Xulosa va takliflar. XX asrning boshlari Britaniya va Rossiya imperiyalarining Markaziy Osiyodagi munosabatlari bo'yicha pozitsiyalarini yaqinlashtirish uchun muayyan choralar ko'rishga urinish davri sifatida izohlanadi. Ushbu urinishlarning natijasi sifatida 1907-yil 31-avgustda Britaniya va Rossiya o'rtasida Eron, Afg'oniston, Tibet masalalariga bag'ishlangan Konvensiya imzolandi. XIX oxiri- XX asr boshlaridagi yuzaga kelgan ushbu vaziyat xalqaro kuchlarning ichki va tashqi munosabatlari bilan bog'liq tarzda kechdi. Ushbu diplomatik hujjat dastlab zamonadoshlarining taniqli davlat arboblariidan tortib keng jamoatchilik vakillarigacha, keyinchalik esa Yevropa va jahon siyosatidagi turli-tuman tendensiyalar fonida Angliya-Rossiya kelishuvining turli jihatlariga e'tibor qaratgan sharqshunoslarning munozarali baholarini uyg'otganligi bejiz emas.

ADABIYOTLAR

1. Rawlinson II. England and Russia in the East. L. 1875;MacGregor, Gen. Sir Charles Metcalfe. The Defence of India.Simla. 1884;E.G. de Lacy The Designs of Russia. L., 1828;Ulquhart D. England, France, Russia and Turkey. I... 1834;Wilson R. A Sketch of the Military and Political Power of Russia in the Year LS17. L., 1817;Pottinger II. Travels in Beloochistan and Sindh.L., 1816;Kinneir J.M. Journey through Asia Minor, Armenia and Koordistan in 1813-1814. L., 1818;Conolly A. Journey to the North of India.Overland from England.Through Russia, Persia and Afghanistan. 2 vols., L., 1838;Burnes A. Travels into 'Bokhara, a Journey from India to Cabcol, Tartary, and Persia in 1831-33. 3 vols. L., 1834;Abbott J. Narrative of a Journey from Herat to Khiva, Moscow and St. Petersburg during the Late Russian Invasion of Khiva; With Account of Court of Khiva and the Kingdom of Khaurism.2 vols. L., 1843.
2. Терентьев М.А. Россия и Англия в Средней Азии. СПб. 1875 : Завоевание Средней Азии СПб. 1906.;Макшеев А.И. Исторический обзор Туркестана и наступательного движения в него русских. СПб., 1890.;Венюков М.И. Опыт военного обозрения русских границ в Азии. Вып. 1. СПб., 1873.;Мартене Ф.Ф. Россия и Англия в Средней Азии, СПб., 1880.;Снесарев А. Е. Афганистан. М.: 1921; Индия как главный фактор в среднеазиатском вопросе. СПб., 1906.;Куропаткин А.Н. Задачи Русской армии. СПб., 1910.;Бартольд В.А. История изучения Востока в Европе и в России. Л.. 1925.;Шгейнберг Е.Л. История британской агрессии на Среднем Востоке. М., Воениздат,

- 1951.;Крачковский И.Ю. и др. Очерки по истории русского востоковедения. М.. 1953.;Халфин Н.А. Политика России в Средней Азии (1857-1868). N1., 1960; Халфин Н.А. Присоединение Средней Азии России (60-90-е гг. XIX в.). М. 1965;Мартыросов С.З. Англо-русские противоречия в Средней Азии в дореволюционной и советской исторической литературе. Ашхабад, 1962;Юлдашбаева Ф.Х. И истории английской колониальной политики в Афганистане и Средней Азии (70-80-е годы XIX в.). Ташкент, 1963;Хидоятов Г.А Из-истории англо-русских отношений в средней Азии в конце XIX века. Ташкент, 1969; Кожекина М.Т., Федорова И.Е. Политика Великобритании и США на Среднем Востоке в английской и американской историографии (очерки). М., 1989.;Жигалина О.И. Великобритания на Среднем Востоке XIX - начало XX в.: анализ внешнеполитических концепций. М.. 1990; Брежнева С.Н. Присоединение Туркестана к России: дискуссионные проблемы дореволюционной и советско' историографии. Тольятти. 2004;Постников А.В. Схватка на «Крыше мира»: политики, разведчики, географы в борьбе за Памир в XIX века. М., 2005.
3. Mackinder, H. J. The Geographical Pivot of History // The Geographical Journal. Vol. 23. No. 4. 1904. P. 421-437.
 4. Маккиндер Х. Дж. Географическая ось истории // Полис. 1995. № 4. С. 163.
 5. Маккиндер Х. Дж. Географическая ось истории // Полис. 1995. № 4. С. 163.
 6. Mackinder H. J. Democratic Ideals and Reality. N.Y. 1942; Mackinder H. J. The Round World and the Winning of Peace // Foreign Affairs. 1943. № 4.
 7. Маккиндер Х. Дж. Географическая ось истории // Полис. 1995. № 4. С. 166-169.
 8. Маккиндер Х. Дж. Круглый мир и обретение спокойствия // Журнал «Космополис» [Электронный ресурс]- Электронные дан - 2006.- №2. – Режим доступа: http://www.jntelros.ru/2007/04/04/khjelford_makinder_kruglaja_zemlja_i_obretenie_mira_perevod_i_kommentarii_vadima_cymburskogo.html, свободный.

UDK:93

Sobir SHUKUROV,
Shahrisabz Davlat Pedagogika Instituti o‘qituvchisi
E-mail:shukurovsobir98@gmail.com

Tarix fanlari bo‘yicha falsafa dokori (PhD) dots. G‘.R. Mirzayev taqrizi asosida

MARKAZIY OSIYO DAVLATLARINING IQTISODIY HAMKORLIGI O‘ZBEKISTON-TOJKISTON, QIRG‘IZISTON, TURKMANISTON, QOZOG‘ISTON MISOLIDA

Annotatsiya

Maqolada Markaziy Osiyo davlatlarining mintaqaviy iqtisodiy hamkorligi O‘zbekiston-Tojikiston, Qirg‘iziston, Turkmaniston, Qozog‘iston misolida haqida so‘z yuritiladi. Markaziy Osiyo davlatlarining iqtisodiy ittifoqining shakllanish masalalari, iqtisodiy ittifoqqa birlashish jarayoni va uning samaradorligi tahlil etilgan. Markaziy Osiyo davlatlarining mintaqaviy iqtisodiy hamkorligi yoritib berilgan.

Kalit so‘zlar: Markaziy Osiyo, iqtisodiy ittifoq, iqtisodiy hamkorlik, globallashuv, ichki savdo aylanmasi, iqtisodiy potensial, eksport, import, mintaqaviy hamkorlik.

ЭКОНОМИЧЕСКОЕ СОТРУДНИЧЕСТВО ГОСУДАРСТВ ЦЕНТРАЛЬНОЙ АЗИИ НА ПРИМЕРЕ УЗБЕКИСТАНА-ТАДЖИКИСТАНА, КЫРГЫЗСТАНА, ТУРКМЕНИСТАНА, КАЗАХСТАНА

Аннотация

В статье рассказывается о региональном экономическом сотрудничестве государств Центральной Азии на примере Узбекистана-Таджикистана, Кыргызстана, Туркменистана, Казахстана. Проанализированы вопросы формирования экономического союза государств Центральной Азии, процесс объединения в Экономический Союз и его эффективность. Освещается региональное экономическое сотрудничество государств Центральной Азии.

Ключевые слова: Центральная Азия, экономический союз, интеграция, глобализация, внутренний товарооборот, экономический потенциал, экспорт, импорт, региональное сотрудничество.

ECONOMIC COOPERATION OF CENTRAL ASIAN COUNTRIES ON THE EXAMPLE OF UZBEKISTAN- TAJIKISTAN, KYRGYZSTAN, TURKMENISTAN, KAZAKHSTAN

Annotation

The article will talk about regional economic cooperation of Central Asian states on the example of Uzbekistan-Tajikistan, Kyrgyzstan, Turkmenistan, Kazakhstan. Issues of formation of the Economic Union of Central Asian states, the process of unification into an economic union and its effectiveness are analyzed. Regional economic cooperation of Central Asian states is highlighted.

Key words: Central Asia, economic union, integration, globalization, internal trade turnover, economic potential, export, import, regional cooperation.

Kirish. Markaziy Osiyo sharoitida eng tez integratsiya milliy oliy organlar, birinchi navbatda, iqtisodiyoti kuchli davlatlarning milliy manfaatlarini aks ettirishiga olib keladi[1].

Shu nuqtai nazardan qaraganda, Qirg‘iziston yoki Tojikiston Qozog‘iston, O‘zbekiston, hatto Turkmaniston bilan ham raqobatlasha olmaydi. Shunday qilib, bugungi kunda Tojikiston yoki Qirg‘izistonning etnokratik fikrdagi siyosiy elitasi nuqtai nazaridan yagona Markaziy Osiyo makoniga shoshilinch integratsiyalashuv ularning alohida tushunilgan milliy manfaatlariga mutlaqo mos kelmasligi aniq.

Asosiy qism. Markaziy Osiyo mintaqasi to‘rtta yadroviy davlat – Rossiya, Xitoy, Hindiston va Pokistonni bog‘lovchi o‘ziga xos geosiyosiy “tugun”dir. Shu bois Markaziy Osiyo davlatlari tinchlik va barqarorlik qo‘rg‘oniga aylanib, xalqaro terrorizm va uyushgan jinoyatchilikka qarshi tura olishi bizga muhim ko‘rinadi. Mintaqaviy xavfsizlik muammosi global xarakterga ega bo‘lib, muhim ahamiyat kasb etmoqda. Hozirgi bosqichda Markaziy Osiyo mamlakatlari oldidagi strategik vazifa jahon davlatlari bilan xalqaro munosabatlar tizimida yangi aloqalarni o‘rnatishdan iborat. Asosiy e‘tibor milliy va mintaqaviy xavfsizlikni ta‘minlash muammolarini hal qilishga qaratilgan. Bu davlatlarga, yuqorida qayd etilganlardan tashqari, AQSh,

Yaponiya, Eron, Turkiya, Pokiston, shuningdek, Saudiya Arabistoni, Janubiy Koreya va Yevropa Ittifoqi mamlakatlari kiradi.

Yuqorida sanab o‘tilgan davlatlarning asosiy maqsadi geosiyosiy nuqtai nazardan Yevrosiyoning markaziy makonini nazorat qilish, geoiqtisodiy nuqtai nazardan esa mintaqa resurslari va transport aloqalarini nazorat qilishdir.

Shuning uchun ham geosiyosiy beqarorlik zonallari mavjud bo‘lib, bir tomondan ta‘sir doiralari saqlab qolish, mustahkamlash yoki kengaytirishga urinishlar, ikkinchi tomondan neytrallash, siyosiy xarajatlardan qochish.

Tobora avj olib borayotgan globallashuv jarayonlari natijasida jahon bozorida raqobat keskinlashdi hamda buning oqibatida rivojlanayotgan mamlakatlar iqtisodiyotida joriy hisob balansini defitsitga kattalashib bordi. Jahon tajribasi esa bu vaziyatdan chiqishning asosiy yo‘llaridan biri deb rivojlanayotgan mamlakatlarning iqtisodiy ittifoqlarga birlashishlarini ko‘rsatadi.

Markaziy Osiyo davlatlarining mintaqaviy iqtisodiy integratsiyasi masalasi bu davlatlar rahbarlari tomonidan mustaqillikka erishgan dastlabki kunlaridanoq ko‘tarilgan va mintaqa davlatlari prezidentlarining siyosiy dasturlariga kiritilgan. 1993-yil yanvar oyida Toshkentda bo‘lib o‘tgan O‘rta Osiyo mintaqasi davlat rahbarlarining yig‘ilishida bir

qator qarorlar qabul qilindi: iqtisodiyotni birgalikda qayta qurish va davlatlararo ko'p tomonlama tarmoq komissiyalarini tuzish zarurligi tasdiqlandi. Xususan, Olmaotada don va neft, Toshkentda paxta, Ashxobodda gaz, Bishkekda elektr energiyasi va Dushanbeda suv resurslari.

1993-yil iyul oyida Qozog'iston va O'zbekiston o'rtasida 1994-2000-yillarda iqtisodiy integratsiyani chuqurlashtirish chora-tadbirlari to'g'risida, 2004-yil yanvarda esa ikki davlat o'rtasida Yagona iqtisodiy makon yaratish to'g'risida bitim imzolandi. 1994-yil aprel oyida Qozog'iston, O'zbekiston va Qirg'iziston o'rtasida yagona iqtisodiy makon yaratish to'g'risida shartnoma imzolandi. O'sha yilning iyul oyida Olmaota shahrida bo'lib o'tgan yig'ilishda Qozog'iston, O'zbekiston va Qirg'iziston milliy oliy organlarni yaratishga kirishdilar: Davlatlararo kengash to'g'risida shartnoma imzolandi.

1994-yil avgust oyida Davlatlararo Kengash Ijroiya qo'mitasi to'g'risidagi Nizom qabul qilindi. Keyingi yili 1995-2000-yillarga mo'ljallangan Iqtisodiy integratsiya dasturi tasdiqlandi. 1994-yilda bo'lib o'tgan Issiqko'l sammitida Qozog'iston, O'zbekiston va Qirg'iziston "Mintaqaviy hamkorlik to'g'risida"gi deklaratsiyani qabul qildi. Bosh vazirlar kengashi, Tashqi ishlar vazirlari kengashi va Mudofaa vazirlari kengashi tuzildi. Markaziy Osiyo Iqtisodiy Hamkorligi (MOIH) vaqtinchalik nomi faqat 1998-yilda rasmiylashtirildi.

1995-2001-yillar uchun 150 dan ortiq turli hujjatlar imzolandi. Markaziy Osiyo Iqtisodiy Hamkorlik Tashkiloti mavjud bo'lgan 8 yil davomida yagona bozorni tashkil etish, bojxona to'lovlari va soliqlarini muvofiqlashtirish, yagona eksport siyosati va hokazolardan birortasi ham amalga oshirilmadi. 2002-yilda Markaziy Osiyo Iqtisodiy hamkorlik Markaziy Osiyo hamkorlik tashkilotiga aylantirildi[4].

O'rta Osiyo davlatlarining qisqa muddatli mustaqil yashash davrida ular yagona mintaqaviy strategiyani ishlab chiqa olmadilar, bu esa mintaqaviy integratsiyaning muvaffaqiyatsizligida namoyon bo'ldi. M.Laruel va S.Peyruzlarning Markaziy Osiyo davlatlarining turli xalqaro tashkilotlardagi ishtiroki shakllarini o'rganishga bag'ishlangan tahliliy ma'ruzasida shunday ta'kidlanadi: "mintaqaviy tashkilotlar soni bo'yicha Markaziy Osiyo, Shimoliy-Sharqiy Osiyo bilan bir qatorda dunyoning barcha mintaqalari orasida oxirgi o'rinda turadi va ularning o'zlari mintaqa respublikalarining o'zlari nisbiy jihatdan iqtisodiy va strategik jihatdan eng kam integratsiyalashgan"[5].

Mintaqaviy integratsiya samarasiz ekanligiga Markaziy Osiyo Iqtisodiy Hamkorligi tashkiloti misol bo'la oladi.

Markaziy Osiyo hamkorligini tashkil etish dastlab katta maqsadlarni ko'zlagan edi. Bu nafaqat iqtisodiy, balki mintaqadagi barcha davlatlarning manfaatlariga javob beradigan geosiyosiy yechimlarni ham jamoaviy izlashning yangi shakliga aylanishi kerak edi.

Markaziy Osiyoda yadro qurolidan xoli hudud yaratish, Buyuk Ipak yo'lini qayta tiklash, Orol dengizi ekologik muammosini hal etish, O'zaro hamkorlik va ishonch choralari bo'yicha kengashni chaqirish bo'yicha mintaqaviy tashabbuslar birlamchi vazifalar qatoriga kiradi. Osiyoda BMT, YXHT, NATO, Yevropa Ittifoqi, Davos Jahon iqtisodiy forumi shafeligida sammitlar, xalqaro konferensiyalar o'tkazish, mintaqaviy xavfsizlik, Afg'onistondagi vaziyatni normallashtirish, xalqaro terrorizm va diniy ekstremizm, giyohvand moddalar savdosiga qarshi kurash, noqonuniy migratsiya va qashshoqlik va boshqalar.

Biroq, past samaradorlik tufayli tashkilot 2005-yilda YevrAzESning yanada mobil va samarali tuzilmasi bilan birlashtirildi. Ko'pgina tadqiqotchilar bu holatning asosiy sababini Markaziy Osiyo mintaqasi rahbarlarining maqsad va

Jadval 4-betdan

qarashlaridagi farqda ko'rishadi: "Ularning mintaqaviy integratsiya, tashqi siyosiy maqsadlar va siyosiy madaniyat haqidagi g'oyalari jamoaviy dasturlarni ishlab chiqish va amalga oshirishga yordam bermaydi. va bundan tashqari, hatto bunga to'g'ridan-to'g'ri zid. Darhaqiqat, ularning pozitsiyasini quyidagi so'zlar bilan ifodalash mumkin: maksimal darajada e'tirofga erishish, mintaqaviylik kuchayishiga yo'l qo'ymasdan, kengroq xalqaro integratsiyaga va ularning hududiy yaxlitligining yanada ishonchli kafolatlariga intilib, imkon qadar mustaqil va tashqi bosimdan mustaqil bo'lish.

Shu bois, ushbu mamlakatlar guruhi uchun o'z mintaqasidagi integratsiya emas, balki yirik xalqaro tuzilmalarda ishtirok etish ustuvor hisoblanadi.

Markaziy Osiyo mintaqasi davlatlarining jahon siyosiy tizimidagi o'rni tahlilini yakunlab, quyidagilarni qayd etish mumkin:

Markaziy Osiyo geosiyosiy landshaftini hozirgi bosqichdan faol bosqichda shakllantirish;

Dunyoning ko'plab etakchi davlatlari (Rossiya, Xitoy, AQSH, Hindiston, Pokiston, Janubiy Koreya va boshqalar) o'zining resurs va strategik jozibadorligi tufayli mintaqaga qiziqish bildirmoqda;

Markaziy Osiyo mintaqasidagi har bir davlatning pirovard maqsadi jamiyatning bir turdagi ijtimoiy munosabatlar – davlat rejalashtirishdan boshqa – erkin bozor munosabatlariga o'tishini ta'minlashdan iborat;

Har bir davlatning milliy manfaatlarini himoya qilish va milliy xavfsizligini ta'minlashning muhim vositalaridan biri jahon hamjamiyati bilan hamkorlikni rivojlantirish bo'lib, u mintaqa doirasidagi qo'shni davlatlar va xalqaro tashkilotlar bilan hamkorlik qilish orqali amalga oshiriladi;

Markaziy Osiyoning barcha davlatlari uchun samarali tashqi siyosat yo'nalishini yuritish uchun mintaqalararo qarama-qarshilik siyosatidan voz kechish va mintaqaviy rivojlanishning umumiy yo'nalishlarini topishga harakat qilish muhim ahamiyatga ega. 2022-yil yakuniga ko'ra, O'zbekistonning Markaziy Osiyo davlatlari bilan tashqi savdosi hajmi 17,2 foizga oshib, 7,5 milliard AQSH dollarini tashkil etadi, deb xabar beradi Kazinform O'zAga tayanib. Iqtisodiy tadqiqotlar va islohotlar markazi ma'lumotlariga ko'ra, bu ko'rsatkich mamlakat umumiy savdo aylanmasining 15 foizini tashkil etgan. Shu bilan birga, O'zbekistonning Markaziy Osiyo mamlakatlariga eksporti 3,1 milliard dollarni (o'sish 15,4 foiz), importi esa 4,4 milliard dollarni (o'sish 18,6 foiz) tashkil etdi.

2022-yilning yanvar-dekabr oylarida O'zbekistonning Qozog'iston bilan tashqi savdo aylanmasi 4,6 milliard dollarni (17,9 foiz o'sish), eksport hajmi 1,4 milliard dollarni, import hajmi esa 3,2 milliard dollarni tashkil etdi. Qirg'iziston bilan tashqi savdo aylanmasi 1,3 milliard dollarni (32,1 foizga o'sdi), eksport hajmi 979,3 million dollarni, import hajmi 280,7 million dollarni tashkil etdi.

Turkmaniston bilan tashqi savdo aylanmasi 926,3 million dollarni (2,7 foizga o'sdi), eksport hajmi 194,8 million dollarni, import hajmi 731,5 million dollarni tashkil etdi.

Tojikiston bilan tashqi savdo aylanmasi 674,4 million dollarni tashkil etdi (o'sish 11,4 foiz). Eksport hajmi 519,9 million dollarga, import hajmi 154,5 million dollarga yetdi.

O'zbekistonning Markaziy Osiyo davlatlari bilan savdo aylanmasida Qozog'iston eng katta ulushga ega – 62 foiz. Qirg'iziston 17 foiz, Turkmaniston 12 foiz, Tojikiston 9 foiz. O'zbekiston Respublikasi iqtisodiyotining regional iqtisodiy integratsion birliklardan chetda qolayotgani va O'rta Osiyoda iqtisodiy ittifoqni shakllantirish zarur ekanligi xalqaro ekspertlar va siyosatchilar tomonidan to'xtovsiz tavsiya etilayotganligi sharoitida bu masalani iqtisodiy va siyosiy jihatdan chuqur va xolisona o'rganish zaruratini yaratadi.

**Марказий Осиё мамлакатларининг ўзаро савдо алоқалари таҳлили
(2015 йил учун)**

Мамлакат	Ялли экспорт (млн. долл.)	Ялли импорт (млн. долл.)	Ялли экспортда МО нинг улуши (%)	Ялли импортда МО нинг улуши (%)	МО га экспорт (млн. долл.)	МО дан импорт (млн. долл.)
Қозғиғистон	45725.6	30186.0	8.0	32.8	3658.0*	6215.2*
Қирғизистон	1676.0	4070.0	41.0	4.4	687.0	1070.0
Тоғжикистон	891.0	3436.0	33.3	13.8	296.7	378.0
Туркменистон	20998.0	18044.0	3.0	2.8	629.9	541.3
Ўзбекистон	12469.0	12417	13.0	19.3	1621.0	1738.4
Жами	115480.7	84982.7	-	-	6892.7	9942.9
Ялли савдо айланмаси	149912.6		11.2%		16835.5	

Маъба: ОТБ маълумотлари асосида муаллиф томонидан тайёрланди.

Xulosa o'rnida yana bir bor ta'kidlaymizki, Markaziy Osiyodagi iqtisodiy dinamika butunlay xomashyo va metallarga jahon narxlarining o'zgarishi, shuningdek, xorijiy investitsiyalar oqimi bilan belgilanadi.

Markaziy Osiyoda integratsiya jarayonlarining dinamikasi

1. Kirish Postsovet Markaziy Osiyo (keyingi o'rinlarda MK) rivojlanishining yigirma yillik faoliyati davomida iqtisodiy asosda integratsiya birlashmalari modelini izlash SSSR mamlakatlari rivojlanish strategiyasining muhim elementi bo'ldi. mintaqa va ularning dunyoning iqtisodiy va siyosiy xaritasidagi o'rnini aniqlash. Biroq Markaziy Osiyodagi birinchi integratsiya loyihalari doirasidagi ko'p tomonlama iqtisodiy hamkorlik keng e'tirofqa sazovor bo'lmadi. rivojlantirish, yagona iqtisodiy makon yaratishga urinishlar muvaffaqiyatsizlikka uchradi. Voqealarning sabablari, xususan, integratsiya omillarining real salohiyati haddan tashqari oshirilganligi, mintaqa davlatlarining chuqur integratsiyalashuviga obyektiv tayyorligi masalalari haqida adabiyotlarda bir qator fikrlar bildirilgan. ishlab chiqarish, tovar ayirboshlash va moliya sektori tegishli e'tibordan chetda qoldi (Ushakova, 2004). Iqtisodiyotning yo'nalishlari, strategiyalari, modernizatsiya modellari, institutsional asoslaridagi nomuvofiqlik tufayli Markaziy Osiyo davlatlari o'zlarining iqtisodiy rivojlanishi maqsadlarida mintaqaviy hamkorlik imkoniyatlaridan samarali foydalana olmaydilar (Vardomskiy, 2005; Golovnin, 2008). Markaziy Osiyoda davlatlararo darajada o'zaro hamkorlikka to'sqinlik qiluvchi omillar hamon muhim rol o'ynamoqda (Akiner, 2007; Zvyagetskaya, 2005). Mutaxassislarning ta'kidlashicha, hozirgi vaqtda Markaziy Osiyo mintaqasidagi davlatlarning o'zaro hamkorligi asosan ikki tomonlama kelishuvlar formatida qurilgan (Kuzmin, 2008). Institutsional integratsiyani rivojlantirishda real natijalarning yo'qligi ko'pincha transchegaraviy o'zaro hamkorlikni rivojlantirish bilan qoplanadi, degan fikr ilgari suriladi, ya'ni. "pastdan" integratsiya (Libman, 2009). Bir qator tadqiqotlar integratsiya guruhlarini hajmining ularning barqarorligiga ta'siri (Libman, 2008) va past va o'rta rivojlangan iqtisodiyotlar ishtirokidagi turli formatdagi birlashmalarining istiqbollarini o'rganadi (Libman va Zevin, 2009). Jahon tajribasi shuni ko'rsatadiki, rivojlanish darajasi yuqori va o'xshash bo'lgan mamlakatlarni birlashtirgan integratsiya bloklari rivojlanmagan, qashshoq mamlakatlar birlashmalariga qaraganda ko'proq muvaffaqiyat qozonadi (Vardomskiy, 2004). Bir qator tadqiqotlar Markaziy Osiyo iqtisodiyotining ayrim muhim tarmoqlari va tarmoqlardagi integratsiya jarayonlariga, jumladan, suv-energetika kompleksi (EDB, 2008; Vinokurov, 2007), transchegaraviy transport koridorlari (Emerson, Vinokurov, 2009) va elektr energiyasi bozori (Vinokurov, 2008). Ko'pgina tadqiqotlar Markaziy Osiyo mamlakatlari va Rossiya o'rtasidagi aloqalarning o'zaro munosabatlariga qaraganda ancha qizg'inligini qayd etadi, masalan, YevrAzES doirasida[2].

Empirik tarzda ushbu maqola Yevroosiyo taraqqiyot bankining "Yevroosiyo integratsiyasi ko'rsatkichlari tizimi"

(keyingi o'rinlarda – SIEI) tadqiqot loyihasi (EDB, 20 0) xulosalariga asoslanadi. SIEI - Markaziy Osiyo (CA-4) subregion sifatida alohida ajratilgan postsovet hududida integratsiya jarayonlari dinamikasini har tomonlama monitoring qilish va tizimli baholash vositasi. Ko'rsatkichlar tizimi mintaqaviy o'zaro ta'sirning uchta asosiy jihatiga mos keladigan uchta blokni o'z ichiga oladi - bozor integratsiyasi, iqtisodiy tizimlarning yaqinlashishi va institutsional integratsiya. Kompozit indekslar to'qqizta kichik indeksga asoslanadi

Mintaqaviy integratsiya: savdo, mehnat migratsiyasi, elektr energetikasi, qishloq xo'jaligi, ta'lim, makroiqtisodiyot, pul-kredit, fiskal va moliyaviy siyosat sohasidagi integratsiya. Maqola ikki qismdan iborat. Birinchi, asosan tavsiflovchi qismda biz SIEI ma'lumotlari asosida so'nggi o'n yillikda Markaziy Osiyodagi integratsiyaning miqdoriy xususiyatlarini baholashga harakat qilamiz. Ikkinchi bo'limda taqdim etilgan statistik ko'rsatkichlar asosida Markaziy Osiyoda integratsiyaning rivojlanishini tushunishni ko'p jihatdan belgilab beruvchi uchta asosiy savolga javob berishga harakat qilamiz. Birinchidan, Markaziy Osiyoni mustaqil integratsiya mintaqasi sifatida tahlil qilish qanchalik to'g'ri ekanligini yoki u yirik integratsiya mintaqalarining ajralmas qismi ekanligini tushunish kerak. Bu maqolaning asosiy savolidir. Ikkinchidan, biz Markaziy Osiyoda mintaqaviy va nomintaqaviy iqtisodiyotlarni jalb qilish markaziga aylana oladigan (hech bo'lmaganda salohiyatli) "integratsiya yadrosi" mavjudligini aniqlashga harakat qilamiz. Uchinchidan, bu ikki masala bilan bevosita bog'liq holda XXRning Markaziy Osiyoning tortishish markazi sifatidagi rolini baholash; Xitoyning "G'arbiy integratsiya vektori" an'anaviy ravishda Rossiya bilan bog'langan "postsovet" Markaziy Osiyoga qay darajada ta'sir ko'rsatmoqda?

O'zbekiston Respublikasi va O'rta Osiyo.

1994-yil 8-oktabrda respublikalarimiz Davlat rahbarlari tomonidan imzolangan va 1994-yil 26-dekabrda respublikalarimiz Bosh vazirlari tomonidan imzolangan "savdo-iqtisodiy hamkorlik to'g'risidagi bitim" asosida, shuningdek, hayotiylikning barcha sohalarida do'stona va yaxshi qo'shniçilik munosabatlarimizni o'rgatib, biz sizdan ushbu masalani hal qilishda yordam berishingizni so'raymiz. bizning fikrimizcha, tashkilotlarimizga va ayniqsa qardosh xalqlarimizga samarali xizmat ko'rsatgan avtobus va yuk tashishning ilgari quruq bo'lgan yo'nalishlarining ko'tarilishi[3].

Protokol.

Tojikiston Respublikasi, Turkmaniston Respublikasi va O'zbekiston Respublikasining Qirg'iziston Respublikasi Qozog'iston Respublikasi va Rossiya Federatsiyasi o'rtasida yo'l transporti faoliyatini muvofiqlashtirish to'g'risidagi bitimga qo'shilishi to'g'risida Qirg'iziston Respublikasi, Tojikiston Respublikasi, Turkmaniston Respublikasi va O'zbekiston Respublikasi Qozog'iston Respublikasi va Rossiya Federatsiyasi o'rtasida 1992-yil 23-martda Uralsk shahrida tuzilgan va imzolangan temir yo'l transporti faoliyatini muvofiqlashtirish to'g'risidagi bitimning maqsad

va prinsipial qoidalarini qo'llagan holda va ushbu bitimning 10-moddasini hisobga olgan holda ushbu protakolni imzoladilar.

1-modda:

Qozog'iston Respublikasi va Rossiya Federatsiyasi o'rtasida ushbu masala bo'yicha taqdim etilgan bitim ushbu protokol imzolangan paytdan boshlab Qozog'iston Respublikasi, Rossiya Federatsiyasi, Qirg'iziston Respublikasi, Tojikiston Respublikasi, Turkmaniston va O'zbekiston Respublikasi o'rtasidagi temir yo'l transporti faoliyatini muvofiqlashtirish to'g'risidagi bitim deb hisoblansin.

2-modda:

Shartnomaning 2-moddasi 2-bandi quyidagi matnda davom eting: hukumat tomonidan kelishilgan tomonlarning amaldagi normativ hujjatlarga o'zgartirishlar kiritish huquqi bilan boshqa davlatlarning manfaatlarini sarflamadi.

3-modda:

Qirg'iziston Respublikasi, Tojikiston Respublikasi Turkmaniston va O'zbekiston Respublikasi ushbu davlatlar transportini boshqarish organlari zarur hollarda boshqa boshqaruv organlari ishtirokida imzolangan shartnomasini amalga oshirish bo'yicha ishchi protokollarni tayyorlashlari va imzolashlari to'g'risida kelishib oldilar.

Protokol 1992-yil 23-aprelda shaharda imzolangan[7].

ADABIYOTLAR

1. Халанский И.В. Интеграция Центральной Азии в контексте глобализации. – Бишкек: Изд-во КРСУ, 2014. – С. 69-70. // Джоробекова Г.Э. Векторы региональной экономической интеграции стран Центральной Азии // Внешнеполитическая ориентация стран Центральной Азии в свете глобальной трансформации мировой системы международных отношений. – Бишкек, 2009. – С. 273–277.
2. Халанский И.В. Интеграция Центральной Азии в контексте глобализации. – Бишкек: Изд-во КРСУ, 2014. – С. 76-у.
3. Лаумулин М.Т. Геополитическая стратегия Китая и безопасность в Центральной Азии [Электронный ресурс]. URL: <http://www.kisi.kz/img/docs/4587.pdf> (дата обращения: 20.02.2017).
4. Ларуэль М., Пейруз С. Региональные организации в Центральной Азии: характеристика взаимодействий, дилеммы эффективности. Доклад № 10. 2013 [Электронный ресурс]. URL: www.ucecentralasia.org/.../UCA-IPPA-WP-10-RegionalOrganizations-Rus.pdf (дата обращения: 20.02.2017).
5. Лаумулин М. Куда движется Центральная Азия? [Электронный ресурс]. URL: <http://carnegieendowment.org/2013/09/23/куда-движется-центральная-азия/gnwr?reloadFlag=1> (дата обращения: 20.02.2017).
6. УзР МДА М-37, фонди,2-руйхат,19-йигма жилд,2-варак.
7. УзР МДА М-37, фонди,2-руйхат,798-йигма жилд,15-варак.